

Interindividualne razlike i čimbenici koji utječu na proces jezičnog usvajanja

Hulina, Matej

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:626334>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Interindividualne razlike i čimbenici koji utječu na
proces jezičnog usvajanja**

Matej Hulina

Zagreb, rujan, 2021.

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Interindividualne razlike i čimbenici koji utječu na
proces jezičnog usvajanja**

Matej Hulina

prof.dr.sc. Melita Kovačević

Zagreb, rujan, 2021.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisao rad *Interindividualne razlike i čimbenici koji utječu na proces jezičnog usvajanja* i da sam njegov autor. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Matej Hulina

Mjesto i datum: Zagreb, lipanj 2021.

Interindividualne razlike i čimbenici koji utječu na proces jezičnog usvajanja

Matej Hulina

prof.dr.sc Melita Kovačević

Odsjek za logopediju

Sažetak rada

Jezično usvajanje dinamičan je proces koji zahtijeva ovladavanje različitih vještina i znanja. Jezično usvajanje i dalje je na meti različitih rasprava, s obzirom na to da se pokušava otkriti u kojoj mjeri na jezično usvajanje utječu oni biološki, a u kojoj mjeri na jezično usvajanje utječu okolinski čimbenici. Poznato je kako je ljudski mozak programiran te ima predispoziciju za razvoj jezika, međutim potrebna je i stimulativna okolina koja će pridonijeti tijeku i dinamici jezičnog usvajanja. Dinamika jezičnog usvajanja razlikuje se među djecom, ali i među odraslim osobama, a objašnjenja tih razlika mogu se pronaći u genetičkoj predispoziciji, okolinskim razlikama te obilježjima osobe ili djeteta. S obzirom na ranije navedeno glavni je fokus ovog diplomskog rada osvrnuti se na okolinu i okolinske čimbenike koji utječu na proces jezičnog usvajanja, a samim time otkriti, sažeti, ali i dati doprinos u boljem razumijevanju tih čimbenika i stvaranju jasnije slike o optimalnim uvjetima za razvoj jezika. Isto tako, navedeni čimbenici nerijetko mogu narušiti, ali i potaknuti proces jezičnog usvajanja, a za njihov konačni utjecaj potrebna su daljnja istraživanja koja bi u većoj mjeri i nedvojbeno dala odgovore što je to presudno za brže i lakše jezično usvajanje. Okolinske čimbenike koji mogu doprinijeti razlikama u jeziku te tako dati jasniju sliku o tome kakva je okolina optimalna i stimulirajuća za usavršavanje jezičnih vještina. Kao jedan od najčešće spomenutih čimbenika, navodi se socioekonomski status te se smatra kako djeca višeg socioekonomskog statusa ranije i brže usvajaju jezik u odnosu na djecu nižeg socioekonomskog statusa. Nadalje, razjasnit će se uloga obitelji i njene strukture na jezično usvajanje, s obzirom na to da su istraživanja pokazala kako su određeni tipovi obitelji superiorni za razvoj jezika, u odnosu na druge. Isto tako, kao jedan od važnijih čimbenika navodi se i redosljed rođenja djeteta, a istraživanja nas navode kako ranije rođena djeca uživaju prednost u jezičnim vještinama u odnosu na kasnije rođenu djecu. Spol, kultura, kvaliteta i kvantiteta djetetu usmjerenog govora, roditeljski stil samo su još neki čimbenici koji prema navodima literature mogu proizvesti razlike u načinu i tempu jezičnog usvajanja. Prema ranije navedenom, primarni cilj ovog rada jest pregled dosadašnjih istraživanja i spoznaja vezanih uz utjecaj različitih čimbenika na jezično usvajanje, a iz svega navedenog proizlazi kvalitativni i kvantitativni prikaz utjecaja tih čimbenika na usvajanje jezika.

Ključne riječi: jezično usvajanje, interindividualne razlike, jezični razvoj, kultura, socioekonomski status, spol

Interindividual differences and factors affecting the process of language acquisition

Matej Hulina

Prof. Melita Kovačević, PhD

Department of Speech and Language Pathology

Abstract

Language acquisition is a dynamic process that requires the mastery of various skills and knowledge. Language acquisition continues to be the subject of various debates, as attempts are made to find out to what extent language acquisition is influenced biologically and to what extent language acquisition is influenced by environmental factors. It is known that the human brain is programmed and has a predisposition for language development, but it also requires a stimulating environment that will contribute to the course and dynamics of language acquisition. The dynamics of language acquisition differ among children, and the explanation for these differences can be found in genetic predisposition, environmental differences, and child characteristics. Given the above, the main focus of this thesis is to look at the environment and environmental factors that affect the process of language acquisition, and thus discover, summarize, but also contribute to a better understanding of these factors and to create a clearer picture of optimal conditions for language development. Also, these factors can often disrupt, but also stimulate the process of language acquisition, and their final impact requires further research that would provide answers. Socioeconomic status is considered as one of the most frequently described factors. It is considered that children of higher socioeconomic status acquire language earlier and faster compared to children of lower socioeconomic status. Furthermore, the influence of the family on language acquisition will be clarified. Gender, birth order, culture, quality and quantity of child directed speech, parental style are just some of the factors that, according to the literature, can cause differences in the language acquisition. The primary goal of this paper is to review previous research and informations related to the impact of various factors on language acquisition, bearing in mind the theoretical framework of language acquisition.

Key words: language development, language acquisition, culture, interindividual differences, socioeconomic status, gender

SADRŽAJ

1. UVOD	7
2. SOCIOEKONOMSKI STATUS	8
2.1. DEFINICIJA SOCIOEKONOMSKOG STATUSA	8
2.2. SOCIOEKONOMSKI STATUS I JEZIČNI RAZVOJ	8
2.2.1. FONOLOŠKI RAZVOJ	9
2.2.2. MORFOSINTAKTIČKI RAZVOJ	10
2.2.3. LEKSIČKI RAZVOJ	11
2.2.4. RAZVOJ PRAGMATIKE	12
2.3. OBJAŠNJENJE VEZE SOCIOEKONOMSKOG STATUSA I JEZIKA	13
2.3.1. OBILJEŽJA DJETETA	14
2.3.2. OBILJEŽJA INTERAKCIJA	14
2.3.3. OBILJEŽJA OKOLINE	15
3. REDOSLIJED ROĐENJA	16
3.1. REDOSLIJED ROĐENJA I JEZIČNI RAZVOJ	16
3.2. OBJAŠNJENJE VEZE REDOSLIJEDA ROĐENJA I JEZIKA	18
4. SPOL	18
4.1. PREDLEKSIČKI RAZVOJ	18
4.2. FONOLOŠKI RAZVOJ	19
4.3. MORFOSINTAKTIČKI RAZVOJ	19
4.4. LEKSIČKI RAZVOJ	19
4.5. JEZIČNE TEŠKOĆE	20
4.6. OBJAŠNJENJE VEZE SPOLA I JEZIKA	21
5. OBITELJ	22
5.1. RODITELJI	23
5.1.1. AKTIVNOSTI ZA UČENJE	24
5.1.2. INTERAKCIJE RODITELJ-DIJETE	24
5.1.3. MATERIJALI ZA UČENJE	26
5.1.4. GOVOR USMJEREN DJETETU	26
5.1.5. ULOGA OCA	28
5.2. BRAĆE I SESTRE	30
6. KULTURA	31
7. ZAKLJUČAK	33
8. POPIS LITERATURE	34

1. UVOD

Jezično usvajanje dinamičan je proces na koji djeluju različiti unutarnji, ali i vanjski čimbenici. Različita djeca usvajaju jezik različitom brzinom, te se njihov jezik razlikuje po svojoj strukturi i složenosti, ali i u načinu na koji jezik upotrebljavaju u komunikacijske svrhe. S obzirom da postoje različitosti u jezičnom razvoju među djecom, različita su istraživanja pokušala otkriti koji su to čimbenici i uvjeti koji dovode do razlika u jezičnom razvoju. S jedne strane, na jezični razvoj djeluju unutarnji čimbenici djeteta odnosno obilježja samog djeteta (spol, kognitivne sposobnosti, fizičko i mentalno zdravlje i dr.), ali i vanjski čimbenici (struktura obitelji, socioekonomski status, broj braće i sestara, kultura i dr.). U literaturi najčešće se spominju socioekonomski status obitelji, spol djeteta, redoslijed rođenja djeteta, kvalitativna i kvantitativna obilježja govora usmjerenog djetetu, struktura obitelji i dr. Primjerice, viši socioekonomski status obitelji, viši stupanj obrazovanja roditelja i sadržajno, ali količinski bogatiji jezični input povezani su s bržim razvojem rječnika te bržim usvajanjem gramatičkih struktura. S obzirom da navedene varijable nerijetko mogu imati nepovoljan utjecaj na različite aspekte jezika i njegovog usvajanja, potrebno je pobliže opisati smjer njihovog učinka, ali i jačinu. Na taj način mogu se izdvojiti djeca koja u svojoj okolini ili čija su obilježja okoline rizična te je moguće djelovati u obliku intervencija i savjetovanja, ali i ohrabrivanja roditelja kako da svoj jezični input prilagode potrebama djeteta kako bi on više podržavao razvoj djeteta u konačnici.

2. SOCIOEKONOMSKI STATUS

Socioekonomski status obitelji (SES) povezan je s jezičnim razvojem u više domena, tijekom djetinjstva, školske dobi, ali i odrasle dobi. Djeca iz obitelji nižeg SES-a pokazuju nižu razinu lingvističke i komunikacijske kompetencije, u odnosu na djecu iz obitelji višeg SES-a. Isto tako, djeca iz obitelji nižeg SES razgovaraju manje, a govor koji čuju manje podržava jezični razvoj. S obzirom na činjenicu da je socioekonomski status obitelji snažan prediktor mnogih aspekata razvoja djeteta, očekuje se kako će povoljniji socioekonomski uvjeti dovesti do naprednijih jezičnih vještina (Hoff i sur., 2002).

2.1. DEFINICIJA SOCIOEKONOMSKOG STATUSA

Socioekonomski status (SES) odnosi se na položaj pojedinca ili kućanstva u društvenoj hijerarhiji. Definiran je pomoću tri vrste kapitala ili resursa kojima obitelji imaju pristup: financijski kapital (materijalni resursi), ljudski kapital (nematerijalni resursi, kao što su znanja i vještine) i društveni kapital (veze s većim brojem društvenih skupina). Različiti istraživači mjerili su razinu SES pomoću razine obrazovanja roditelja, visine dohotka kućanstva i prestiža zanimanja. Svaka od tih komponenta SES-a može biti povezana s nekim razvojnim domenama, međutim istraživanja su često upotrebljavala upravo stupanj obrazovanja majke kao najčešći pokazatelj SES-a i najboljeg prediktora jezičnog razvoja djece (Hoff i Ribot, 2015). Mala primanja i niža razina obrazovanja majke smatraju se rizičnim čimbenicima za pojavu kašnjenja i teškoća u cjelokupnom razvoju djeteta, pa tako i kašnjenja u jezično-govornom razvoju, te ako i dijete ima neku od urođenih ili stečenih teškoća, nesrazmjer se još više povećava (Halle i sur., 2009; Vanormelinen i Gillis, 2016).

2.2. SOCIOEKONOMSKI STATUS I JEZIČNI RAZVOJ

Čini se da je socioekonomski čimbenik snažan prediktor kasnije jezičnog razvoja kod djece te su različiti istraživači pokušali otkriti dob u kojoj su već vidljive razlike i utjecaji nepovoljnijih socioekonomskih uvjeta na jezično usvajanje. Utjecaj socioekonomskog statusa pronađen je već u najranijoj dobi od devet mjeseci na funkcionalni razvoj mozga. Naime, frontalna područja mozga kod djece nižeg socioekonomskog statusa pokazuju manju aktivnost, a smanjena aktivnost tih područja u literaturi se navodi kao jedan od rizičnih čimbenika za pojavu teškoća u jezičnom razvoju (Tomalski i sur., 2013). Isto tako, pronađene su i strukturne razlike u mozgovima kod djece obitelji nižeg i višeg SES-a i to u smanjenom

volumenu sive tvari u različitim područjima mozga (Jednoróg i sur., 2012). Jezična istraživanja koja su se bavila problematikom socioekonomskog statusa pronašla su kako je on vidljiv još za vrijeme predleksičkog razvoja, za vrijeme faze brbljanja, a smatra se kako je pojava kanoničkog brbljanja važan miljokaz, s obzirom na to da predstavlja posljednju stepenicu za pojavu prve riječi, ali i njegova odgođena pojava rani je prediktor kašnjenja u jezičnom razvoju. Ne samo što se kod djece nižeg socioekonomskog statusa brbljanje javlja tri do četiri mjeseca kasnije, ono se i kvalitativno razlikuje sadržavajući manji broj „pravih“ konsonanta, a veći broj poluvokala, za koje se smatra da su razvojno nižim glasovima, te manji broj frikativa i likvida (Vanormelingen, Faes i Gillis, 2020).

Djeca i prije pojave prve riječi moraju ovladati različitim vještinama neophodnim za kasniji jezični razvoj. Razlike u pojavi i upotrebi gesti kod djece različitog SES-a, za koje postoje dokazi kako predviđaju kasniji jezični razvoj, vidljive su rano kod djece. Naime, djeca obitelji nižeg SES-a manje se služe gestama u interakcijama s roditeljem te su njima manje izložena, a navedene razlike u upotrebi gesta kasnije predviđaju rječnički razvoj u dobi od 4,5 godine (Rowe i GoldinMeadow, 2009a; Rowe i GoldinMeadow 2009b). Kao prilog ranije navedenim vidljivim razlikama u najranijoj dobi istraživanje Betancourt, Brodsky i Hurt (2015) pronašli su razlike u predjezičnim vještinama (geste, vokalizacije, percepcija i prepoznavanje glasova) kod djece već u dobi od sedam mjeseci, iako valja napomenuti kako djeca nižeg SES-a nisu postizala rezultate koji bi bili indikativni za pojavu jezičnih deficita. Slične rezultate dobili su i Fernald, Marchman i Weisleder (2013) u longitudinalnoj studiji kojom su proučavali jezičnu obradu i razvoj vokabulara kod djece u dobi od 18 i 24 mjeseca. Rezultati navedene studije govore u prilog tome kako su razlike u produktivnom rječniku vidljive već u dobi od osamnaest mjeseci te kako se s porastom dobi ta razlika još i povećava. Primjerice, produktivni rječnik kod gotovo polovice djece nižeg socioekonomskog statusa sadržavao je manje od pedeset riječi u dobi od osamnaest mjeseci, a u dobi od dvadeset i četiri mjeseca rječnik djece iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa prosječno sadržavao sto pedeset riječi manje u odnosu na djecu višeg socioekonomskog statusa.

2.2.1. FONOLOŠKI RAZVOJ

Čak i unutar jedne jezične zajednice postoje individualne razlike u fonološkom razvoju. Prije svega, u brzini fonološkog razvoja, ali u kvaliteti i vrstama glasova koje djeca proizvode. Primjerice, neka djeca brže usvajaju glasove vlastitog materinskog jezika, a tijekom najranijih faza njihov vokalni repertoar se razlikuje. Kako je već ranije navedeno razlike u kontekstu

socioekonomskog razvoja vidljive su još u najranijoj dobi tijekom faze brbljanja kada su djeca nižeg socioekonomskog statusa započela tu fazu kasnije, ali su i kvalitativno u toj fazi proizvodili glasove koji su razvojno prikladniji za djecu niže dobi (Vanormelingen, Faes i Gillis, 2020). Isto tako, Templin (1957) je naveo kako djeca višeg socioekonomskog statusa nadmašuju djecu nižeg socioekonomskog statusa po pitanju usvajanja fonema. Međutim nešto novija istraživanja nisu pronašla vezu između SES-a i fonološkog razvoja. Smit i sur. (1990) pronašli su kako socioekonomski status nije imao statistički značajan učinak na dob usvajanja različitih glasova. U prilog tome ide i istraživanje Dodd, Holm i Zua (2003) na britanskoj djeci u dobi između 3 i 6 godina gdje, isto tako, nisu pronađeni utjecaji različitih SES-a na usvajanje fonema. Iako nije pronađena značajna razlika u usvajanju fonema, utjecaj socioekonomskog statusa vidljiv je u fonološkim vještinama, točnije vještinama fonološke svjesnosti. Djeca višeg SES-a u dobi od četiri godine pokazuju bolje rezultate na zadacima svjesnosti o rimi, svjesnosti o slogovima te fonemskoj svjesnosti (Burt, Holm i Dodd, 1999). Osim što pokazuju bolje rezultate, napredovanje u vještinama fonološke svjesnosti s porastom dobi vidljivije je kod djece višeg SES-a u odnosu na djecu nižeg SES-a. (McDowell, Lonigan i Goldstein, 2007). Fonološke vještine najčešće su proučavane kod djece predškolskog uzrasta u kontekstu spremnosti za školu i ovladanosti predvještinama potrebnim za ovladavanjem vještina čitanja i pisanja. Tako je Robertson (1997) pronašao statistički značajne razlike između predškolske djece višeg i nižeg SES-a na mjerama fonološke svjesnosti (svjesnosti o rimi, svjesnost o slogovima, prepoznavanje početnog glasa, fonemsko stapanje), prepoznavanja slova te fonološkom pamćenju. Iako je u toj longitudinalnoj studiji vidljiv napredak kod djece nižeg SES-a, ona su i dalje zaostajala u odnosu na djecu višeg SES-a na različitim mjerama fonološke svjesnosti.

2.2.2. MORFOSINTAKTIČKI RAZVOJ

Istraživanja koja su se bavila pitanjem sintakse i njenog razvoja u svojim rezultatima nisu pokazivala dosljednost u vidu veze između socioekonomskih uvjeta i sintaktičkog razvoja. U istraživanju Vasilyeva, Waterfall i Huttenlocher (2008) nisu pronađene razlike u proizvodnji jednostavnih rečenica s obzirom na socioekonomski status djece, međutim prilikom usvajanja sintaktičkih složenih rečenica pronađene su razlike. Primjerice, djeca višeg SES-a započela su proizvoditi sintaktički složenije rečenice ranije te su u njihovom govoru češće bile zastupljene različite složene rečenice. Dollaghan i sur. (1999) proučavali su razlike kod trogodišnje djece, čije su majke imale različite stupnjeve obrazovanja, u spontanom govoru i jeziku pomoću

različitih mjera: prosječnom duljinom iskaza mjerenom brojem morfema kao mjere sintaktičke složenosti, brojem različitih riječi kao mjere leksičke raznolikosti, ukupnim brojem riječi kao mjere produktivnosti. Na svim navedenim mjerama najbolje rezultate pokazivala su djeca čije su majke imale visoko obrazovanje, a najlošije rezultate djeca majki s osnovnoškolskim obrazovanjem. Snow (1999) je kao pokazatelj učinaka SES na gramatički razvoj provela istraživanje u kojem je otkrila kako su djeca u dobi između 3 i 5 godina nižeg SES imala prosječnu duljinu iskaza koja je odgovarala djeci srednjeg socioekonomskog statusa koja su za godinu dana mlađa.

S druge strane, možemo zaključiti kako veza između SES-a i sintaktičkog razvoja i nije tako velika i pouzdana kao i kod leksičkog razvoja. Neke studije nisu pronašle nikakvu vezu između SES-a i mjera sintaktičkog razvoja djece (Hoff i Tian, 2005). Primjerice, Hoff i Tian (2005) u svom istraživanju nisu pronašle statistički značajne razlike u razvoju gramatike kod djece srednjeg i višeg SES-a mjerene obrazovanjem majke, ali su djeca majki višeg stupnja obrazovanja imala veći vokabular u odnosu na djecu nižeg SES-a.

2.2.3. LEKSIČKI RAZVOJ

Kvalitativne i kvantitativne razlike u vokabularu jedan su od najboljih pokazatelja povezanosti jezika sa socioekonomskim statusom. Još u najranijim godinama djetetova života pronađene su razlike u opsegu vokabulara kod djece različitog SES-a, a taj se nesrazmjer povećao u dobi od četiri godine te zatim ostao relativno stabilan tijekom školske dobi (Halle i sur., 2009).

Kao prilog ranije navedenom istraživanju jest i istraživanje Fernald, Marchman i Weisleder (2013) koji su već na uzorku djece od osamnaest mjeseci pronašli razlike u korist djece višeg SES-a u produktivnom rječniku. Naime, u navedenom istraživanju četrdeset obitelji podijeljeno je na one višeg i nižeg SES-a te je praćen razvoj rječnika. Rezultati su pokazali kako je u dobi već od osamnaest mjeseci gotovo polovica djece nižeg SES-a imalo manje od pedeset riječi u svom ekspresivnom rječniku, za razliku od djece višeg SES-a kod koje je taj rezultat pronađen samo kod jedne trećine djece višeg SES-a. Hart i Risley (1995) su utvrdili da u dobi od tri godine kod djece višeg socioekonomskog statusa produktivni vokabular sadrži tisuću riječi, dok je kod djece nižeg SES-a produktivni vokabular sadržavao petsto riječi. Arriaga i sur. (1998) otkrili su da četiri petine djece s niskim SES-om u dobi između 18 i 30 mjeseci pokazuje da su lošiji od 50% ispitanika srednjeg ili visokog SES u ekspresivnom rječniku. U istraživanju Qi i sur. (2006) pokazalo se kako su afroamerička djeca nižeg SES-a

na testu receptivnog rječnika (PPVT) prosječno postizala rezultate koji su za 1,5 SD niži u odnosu na norme.

Farkas i Beron (2004) pratili su rast u rječničkom znanju kod djece različitog SES-a od 36 mjeseci do dobi od 13 godina. Zaključili su kako su već u dobi od trideset i šest mjeseci vidljive razlike u jezičnom iskustvu koje posljedično dovode do razlika u rječniku u korist djece višeg SES-a te kako se te razlike još dodatno proširuju tijekom predškolskog razdoblja te se nastavljaju i kroz školsko razdoblje.

Lošiji rezultati djece nižeg SES-a osim što su vidljivi na uzorcima američke djece vidljivi su i na uzorcima djece različitih kultura. Primjerice, Urm i Tulviste (2016) navode kako su razlike u ekspresivnom rječniku vidljive i kod estonske djece te da su djeca čiji su roditelji imali viši stupanj obrazovanja pokazivala bolje rezultate. Slični rezultati dobivani su i na uzorku kineske djece gdje su djeca čiji su očevi imali viši stupanj obrazovanja imala i veći ekspresivni rječnik u odnosu na djecu očeva nižeg stupnja obrazovanja. Može se zaključiti kako su utjecaji socioekonomskog statusa na razvoj rječnika vidljivi i u različitim jezičnim okolinama te kako je taj nesrazmjer između djece višeg i nižeg SES-a u leksičkom znanju sveprisutan.

Snow (1999) je izvijestila da su razlike, s obzirom na SES, veće za mjere ekspresivnog rječnika, nego za mjere receptivnog rječnika.

Navedene razlike u leksičkom razvoju mogu imati dugoročne posljedice imajući u vidu kako je vokabular jedan od prediktora uspješnosti u ovladavanju akademskim vještinama (Dickinson i sur., 2003).

2.2.4. RAZVOJ PRAGMATIKE

Za razliku od ostalih jezičnih sastavnica koje su relativno dobro istražene u kontekstu socioekonomskog statusa, istraživanja koja su se bavila pragmatičkim vještinama, upotrebe jezika i interpretacije jezika unutar konteksta, u vezi sa socioekonomskim statusom manjka. Studije o djeci školskog uzrasta pokazuju kako postoje razlike u upotrebi jezika u komunikacijske svrhe između djece višeg i nižeg socioekonomskog statusa. Djeca više obrazovanih roditelja češće upotrebljavaju jezik u svrhu analize i odbijanja, rasuđivanja, predviđanja i razmatranja alternativnih mogućnosti, za razliku od djece niže obrazovanih roditelja. (Tough, 1982, prema Hoff i Ribot, 2015). Bernstein (1970), prema Hoff i Ribot (2015), navodi kako se djeca višeg i nižeg SES ne razlikuju u jezičnom znanju, već u načinu na koji jezik upotrebljavaju u komunikacijske svrhe. Iako je pronađena povezanost obrazovanja roditelja na izražavanje vlastitog mišljenja, potreba, želja te razumijevanje tuđeg

stajališta, učinak socioekonomskog statusa obitelji na razumijevanje i proizvodnju različitih komunikacijskih činova (primjerice ironije) nije pronađen. Iako su djeca višeg SES-a predškolskog uzrasta pokazivala bolje rezultate, ti rezultati nisu bili statistički značajno različiti od djece nižeg SES-a (Bosco i sur., 2013).

Slične rezultate dobili su i Schulze i sur. (2020) koji su našli kako ne postoje razlike u razumijevanju neizravne komunikacije, točnije razgovornih implikatura, kod djece različitog SES-a. U prilog tome ide i istraživanje Schulze i Saalbach (2021) koji, također, nisu pronašli postojanje učinka SES-a na razumijevanje neizravne komunikacije.

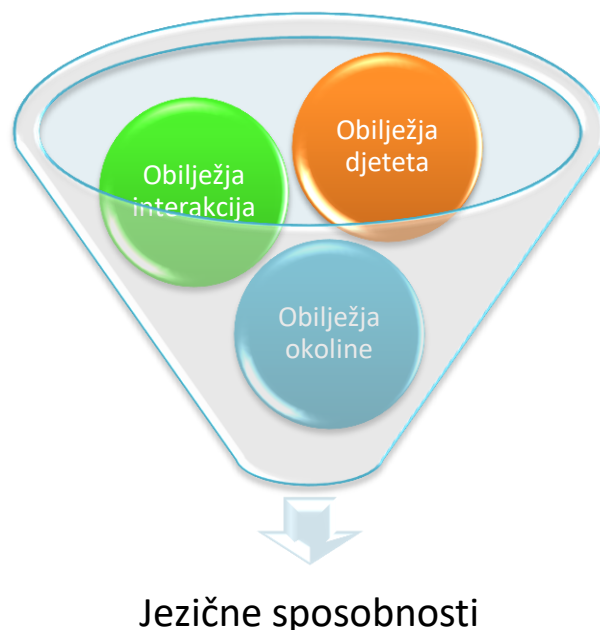
Razlike se javljaju i kod školske djece u sposobnosti komuniciranja značenja kroz jezik što se ponekad naziva vještinom govornika i slušatelja (engl. speaker and listener skill). U komunikacijskom zadatku, koji zahtijeva da djeca opisuju jednu stavku u nizu objekata tako da odvojeni slušatelj s istim nizom može identificirati tu stavku, djeca nižeg SES lošija su u proizvodnji informativnih poruka od djece višeg SES (Lloyd, Mann i Peers, 1998).

Ukratko, nalazi su jasni da djeca iz različitih socioekonomskih slojeva pokazuju različite razine jezičnih sposobnosti u različitim aspektima jezika.

2.3. OBJAŠNJENJE VEZE SOCIOEKONOMSKOG STATUSA I JEZIKA

Prema Pace i sur. (2017) veza između socioekonomskog statusa obitelji u kojoj je dijete odgajano i njegovog utjecaja na proces jezičnog usvajanja može se objasniti pomoću:

- a) obilježja djeteta (učinkovitost i točnost u jezičnoj obradi i strategijama koje dijete upotrebljava prilikom usvajanja novih riječi i gramatičkih struktura)
- b) obilježja interakcija (kvaliteta i kvantiteta interakcija između djeteta i njegova skrbnika)
- c) obilježja okoline (dostupnost različitih izvora i materijala za učenje kod kuće i u zajednici).

2.3.1. OBILJEŽJA DJETETA

Iako su za razvoj jezika važni djetetovo mentalno zdravlje i zdravlje općenito, socio-emocionalne vještine, pristup u učenju i izvršne funkcije. Međutim, nije sasvim jasno na koji način procesi učenja djeteta utječu na njegov jezični razvoj. Naime, osim što se djeca razlikuju u brzini i učinkovitosti recepcije i percepcije jezičnog inputa, razlikuje se i u strategijama kojima usvajaju nove riječi i gramatičke strukture. Različita istraživanja govore u prilog tome kako se razina djetetovog jezičnog znanja može razlikovati, s obzirom na učinkovitost djetetovih strategija u usvajanju novih riječi i struktura (Pace i sur., 2017). U ranije navedenom istraživanju Fernald, Marchman i Weisleder (2013) pronašli su kako se djeca već u dobi od osamnaest mjeseci razlikuju u sposobnostima jezične obrade, a to je bilo vidljivo kroz to da im je trebalo produljeno vrijeme da shvate značenje riječi kroz kontekst u rečenicama i razgovoru.

Iako još nije poznato je li jezična obrada kod djece nižeg SES-a vidljiva od početka ili se brzina i učinkovitost jezične obrade razvijaju sporije zbog smanjenog jezičnog inputa i izloženosti jeziku, istraživanja procesa učenja važna su kako bi rasvijetlila odnos SES-a i jezičnog razvoja (Pace i sur., 2017).

2.3.2. OBILJEŽJA INTERAKCIJA

Različita istraživanja govore u prilog tome kako se, s obzirom na socioekonomski status obitelji, jezični input razlikuje u svojoj kvantiteti i kvaliteti te na taj način dovodi do razliku u

jezičnom razvoju i izvedbi. Kvalitativne i kvantitativne razlike u jezičnom inputu roditelja u ranom djetinjstvu predviđaju jezični razvoj djece i njihovu spremnost za školu. (Rowe, 2018). Količina govora usmjerenog djeteta povezana je s razvojem rječnika kod djece, ali i sa uspješnošću u jezičnoj obradi. Hoff (2003) je u svom istraživanju navela kako majke koje su se u svom govoru služile bogatijim rječnikom i duljim iskazima, odnosno većim brojem različitih riječi, njihova djeca brže su razvijala produktivni rječnik. Vanormelingen i Gillis. (2016) naveli su kako majke nižeg SES-a proizvode značajno manje iskaza, njihov govor usmjeren djeci je kraći te sudjeluju manje u *turn-taking* aktivnostima. Isto tako, ne samo što je govor majki bio oskudniji, majke su bile manje odgovorljive na iskaze vlastite djece. Na temelju svega navedenog, Hart i Risley (1995) procijenili su kako djeca obitelji nižeg SES-a do treće godine života čuju trideset milijuna riječi manje u odnosu na djecu višeg SES-a. S druge strane, kvalitativna obilježja govora usmjerenog djetetu koja potiču jezični razvoj su veća rječnička raznolikost i sofisticiranost, veću sintaktička složenost te veća upotreba pitanja. (Rowe, 2018). Roditelji nižeg SES-a upotrebljavaju manje različite vrste riječi te se u njihovom govoru može naći manji broj složenijih rečenica. Za razliku od govora majki višeg SES-a koji obiluje različitim riječima te je leksički raznolikiji u odnosu na govor majki srednjeg SES-a koje proizvode i kraće iskaze. (Hoff i Tian, 2005; Huttenlocher i sur., 2002). Slijedom svega navedenog, istraživanja pokazuju da različite značajke interakcija djeteta i skrbnika dovode do razlika u procesu jezičnog usvajanja.

2.3.3. OBILJEŽJA OKOLINE

Kao treće potencijalno objašnjenje veze SES-a i jezičnog razvoja navode se i obilježja okoline, one unutar vlastitog doma, ali i unutar cijele zajednice. Različita istraživanja govore u prilog tome kako su djeca različitih SES-a izložena različitim izvorima pisanih riječi i imaju različiti pristup knjigama, ali i različitim opasnostima unutar okoline kao što je, primjerice, nasilje. Djeca nižeg SES-a na taj način manje su izložena jezičnoj i kognitivnoj stimulaciji kod kuće, ali i izvan nje, u široj zajednici. Navedena obilježja dodatno mogu smanjiti mogućnost usvajanja jezika i ometati jezični razvoj (Pace i sur., 2017).

3. REDOSLIJED ROĐENJA

Obitelj predstavlja najvažniju arenu za cjelokupni razvoj djeteta, a posebice za proces jezičnog usvajanja. Kada se pojavi prvo dijete u obitelji, ono je odgajano u okolini u kojoj je jezični input usmjeren više na njih te imaju veću mogućnost sudjelovanja u komunikacijskim interakcijama, ali i imaju priliku čuti veću količinu govora usmjerenog djetetu. Kada se rodi drugo novorođenče te se šanse smanjuju te navedena prinova uvelike mijenja odnose u okolini. Upravo iz tog razloga mnogi su se istraživači usmjerili na utjecaj redoslijeda rođenja na proces jezičnog usvajanja. Naime, redoslijed rođenja odnosno kasnije rođenja djeteta prema redoslijedu nedvojbeno utječe na to u kakvoj se okolini dijete razvija i odgaja. S obzirom da postoje razlike u okolini, moguće su i razlike u dinamici i stilu usvajanja jezika, ali i upotrebi jezika (Hoff, 2006). Istraživanja koja su se bavila problematikom redoslijeda rođenja nerijetko su se usmjeravala na rječnički razvoj, a u manjoj mjeri i na ostale jezične sastavnice. Pronađene razlike bile su kvantitativne, ali i kvalitativne naravi. Čini se da prvorodena djeca u odnosu na kasnije rođenu djecu pokazuju brži razvoj sintakse i leksika.

3.1. REDOSLIJED ROĐENJA I JEZIČNI RAZVOJ

Utjecaj redoslijeda rođenja na leksički razvoj promatran je u nizu studija koje navode veći i brži napredak kod prvorodene djece u odnosu na kasnije rođenu djecu. Tako Pine (1995) navodi kako rječnik prvorodene djece dostiže brojku od 50 riječi jedan mjesec ranije u odnosu na kasnije rođenu djecu, međutim nije pronađena statistički značajna razlika između kasnije rođene djece i prvorodene djece u dobi kada dostižu rječnik od 100 riječi. Rječnik kasnije rođene djece, s druge strane, kvalitativno je sadržavao veći broj osobnih zamjenica. Kao prilog tome idu i nalazi Hoff-Ginsberf (1998) koja navodi kako postoje razlike između prvorodene djece i kasnije rođene djece u dobi između 18 i 29 mjeseci u širini vokabulara. Osim što su prvorodena djeca imala širi vokabular, pokazivala su veći napredak i u sintaktičkom razvoju i na mjeri prosječne duljine iskaza. Međutim, kasnije rođena djeca u navedenoj studiji imala su razvijenije konverzijske vještine u odnosu na prvorodenu djecu. Berglund, Eriksson i Westerlund (2005) navode kako su roditelji izvještavali kako su prvorodena djeca pokazivala bolje rezultate na mjerama razumijevanja riječi i proizvodnje riječi u dobi od osamnaest mjeseci, ali i da prvorodena djeca ranije dosežu ekspresivni rječnik od pedeset riječi. Nastavno na sve to zaključuju kako se razlike, s obzirom na redoslijed rođenja, mogu ograničiti na rani jezični razvoj te kako nakon pojave pedeset riječi u

ekspresivnom rječniku nisu pronađene razlike s obzirom na redoslijed rođenja.

Schults, Tulviste i Konstabel (2011) na uzorku djece u dobi od 8 do 16 mjeseci pronašli su razlike, s obzirom na redoslijed rođenja, u produktivnom rječniku u korist prvorodene djece. Prvorodena djeca proizvodila su veći broj općih imenica u odnosu na kasnije rođenu djecu, međutim nisu pronađene razlike u proizvodnji drugih vrsta riječi.

Bornstein, Leach i Maurice Haynes (2004) mjerili su razumijevanje i proizvodnju riječi kod djece u dobi od dvadeset mjeseci prema majčnim izvještajima, snimka iskaza djece kao i na standardiziranim testovima. Dobiveni rezultati pokazuju kako su prvorodena djeca bolja u proizvodnji riječi i razumijevanju riječi jedino prema izvještajima majke, ali ne i na standardiziranim testovima i snimkama spontanog govora. Navedeni rezultati u suglasju su s rezultatima drugih istraživača gdje su majke, također, izvještavale postignuća djeteta. Moguća interpretacija nalaza u kojima majke navode kako su prvorodena djeca naprednija u odnosu na kasnije rođenu djecu može se objasniti činjenicom što majke kvantitativno provode više vremena s prvorodenom djecom te na taj način bolje poznaju prvorodenu djecu te ponekad precjenjuju njihova znanja, sposobnosti i vještine (Pine, 1995; Jones i Adamson, 1987).

Iako su ranije navedena istraživanja pokazivala svojevrsnu superiornost prvorodene djece u odnosu na kasnije rođenu djecu, postoje i istraživanja koja nisu pronašla razlike među djecom imajući u vidu redoslijed rođenja. Tako Jones i Adamson (1987) nisu pronašli razlike u broju iskaza između prvorodene i kasnije rođene djece za vrijeme interakcija s majkom, međutim broj iskaza se statistički značajno smanjio kad je u interakciji majka-kasnije rođeno dijete bilo prisutno i prvorodeno dijete. Isto tako, pronašli su kako je proizvodnja iskaza za socijalnu regulaciju veći kod kasnije rođene djece. S druge strane, Oshima-Takane, Goodz i Derevensky (1996) pronašli su kako se statistički značajno ne razlikuju prvorodena i kasnije rođena djeca u dobi između 20 i 22 mjeseca na različitim mjerama jezičnog razvoja te nije postojalo nikakvih naznaka da se kod prvorodene djece jezični razvoj odvija brže. Jedina razlika koja je pronađena bila je u korist kasnije rođene djece kod koje je pronađena bolja proizvodnja osobnih zamjenica.

Zaključno na sve navedeno možemo reći da se prvorodena i kasnijerodena djeca kvalitativno i kvantitativno ne razlikuju mnogo u različitim aspektima jezika. Čak i kada su vidljive te razlike, one su male te se ograničavaju na rani jezični razvoj. Imajući u vidu kontradiktorne nalaze u istraživanjima vezanima uz redoslijed rođenja, potrebna su daljnja istraživanja koja bi rasvijetlila bolje taj odnos.

3.2. OBJAŠNJENJE VEZE REDOSLIJEDA ROĐENJA I JEZIKA

Različiti su autori pokušali objasniti utjecaj redoslijeda rođenja na jezične ishode. Oshima-Takane, Goodz i Derevensky (1996) navode kako se roditelji manje usmjeravaju mlađoj djeci i proizvode manje iskaza usmjerenih prema njima stoga kasnije rođena djeca imaju manje prilika za usvajanje jezika. S druge strane, kasnije rođena djeca imaju više prilika sudjelovati u trijadičkim interakcijama, ali i, s obzirom na to da sudjeluju manje u interakcijama jedan na jedan s roditeljem, čuti jezični input koji je kompleksniji od onog koji mogu čuti prvorodena djeca jer su iskazi usmjereni njima prilagođeni njihovom uzrastu. Isto tako, Price (2008) kao jedno od možebitnih objašnjenja naprednijeg jezičnog razvoja kod prvorodene djece vidi u tome što roditelji prosječno više vremena izdvajaju za aktivnosti u kojima je prvorodeno dijete primarni fokus aktivnosti. Točnije, dvadeset minuta više kvalitetnog vremena provedenog s majkom, a dvadeset i pet minuta više kvalitetnog vremena s ocem. Navedena razlika se još i više povećala kod obitelji višeg socioekonomskog statusa. Ranije istraživanje Jones i Adamson (1987) pokazalo je kako majke proizvode manje iskaza tako da su postavljale manje pitanja, davale manje odgovora te su rjeđe podržavale jezične pokušaje kod kasnije rođene djece.

Leman (2009) navodi kako učinak redoslijed rođenja nije značajan u onim situacijama kada je razlika između prvorodenog djeteta i kasnijerođene djece veća od pet godina, ali i kako neke druge varijable kao što je spol prvorodenog djeteta i kasnije rođene djece mogu utjecati na učinak redoslijeda rođenja na razvoj djeteta.

4. SPOL

Nerijetko se u svakodnevnom govoru te kroz svakodnevni život može čuti kako djevojčice ranije sazrijevaju od dječaka, iako se navedene izjave često odnose na cjelokupni psihofizički razvoj, nerijetko su upravo te izjave usmjerene i na govorno-jezični razvoj kod djece. Pitanje uloge spola u jezičnom razvoj zanimljiv je predmet istraživanja.

4.1. PREDLEKSIČKI RAZVOJ

Istraživanja koja su se bavila proučavanjem jezičnog razvoja potvrdila su kako postoji vidljiv utjecaj spola na proces jezičnog usvajanja. Navedeni utjecaj vidljiv i prije same pojave prve riječi kod djece. U istraživanju Pivik, Andres i Badger (2010) pronađeno je kako su već u dobi od šest mjeseci djevojčice bolje diskriminirale govorne glasove.

S obzirom na to da govornoj proizvodnji prethodi upotreba gesti u komunikacijske svrhe te

kako je upotreba gesti dobar prediktor kasnijeg jezičnog razvoja, pronađene su razlike i u navedenom području. Özçalışkan i Goldin-Meadow (2010) u svojoj studiji navode kako se gesta pokazivanja kod dječaka javlja kasnije, a Eriksson i sur. (2012) su naveli kako, osim ranije pojave gesta, djevojčice upotrebljavaju i veći broj različitih gesta u komunikacijske svrhe.

4.2. FONOLOŠKI RAZVOJ

Istraživanja koja su se bavila proučavanjem fonološkog razvoja u djece navode kako ne postoji statistički značajna razlika u proizvodnji fonema u ranijoj dobi, međutim razlika je vidljiva tek kasnije u dobi od 5;6 godina kada djevojčice ranije usvajaju određene glasove u odnosu na dječake te s većom točnošću. Drugim riječima, djevojčice usvajaju cijeli glasovni sustav jednu godinu ranije u odnosu na dječake. (Dodd i sur., 2003). S druge strane, longitudinalno istraživanje provedeno na Kineskoj djeci različite dobi govori kako ne postoji razlika u fonološkom usvajanju između spolova te kako ta razlika nije vidljiva niti s obzirom na dob (Hua, 2002).

4.3. MORFOSINTAKTIČKI RAZVOJ

U istraživanjima ranog sintaktičkog razvoja kod predškolske djece vidljivo je kako djevojčice pokazuju superiornost. Djevojčice obično pokazuju bolje rezultate na mjerama prosječne duljine iskaza. Drugim riječima, djevojčice ranije proizvode dulje iskaze što govori kako se kod djevojčica brže odvija razvoj ekspresivnog jezika (Tse i sur., 2002). Ranije provedeno istraživanje Koenigsknecht i Friedman (1976) na skupinama djece između 2 i 6 godina govori kako je vidljiv učinak spola na sintaktički razvoj, međutim ta razlika postaje statistički značajnija u dobi od četiri godine, a povećava se s porastom dobi. Ramer (1976), iako na malom uzorku djece, navodi kako je prijelaz s dvočlanih iskaza na višečlane iskaze brži kod djevojčica. Navedena prevlast djevojčica u sintaktičkom razvoju prolongira se i na školsku dob kada djevojčice pokazuju bolje rezultate u sintaktičkom razvoju na mjeri prosječne duljine T-jedinica te sintaktičke složenosti na mjeri rečenična gustoća (Cornett, 2014).

4.4. LEKSIČKI RAZVOJ

Kvalitativno i kvantitativno rani leksički razvoj razlikuje se kod dječaka i djevojčica, Bouchard i sur. (2009) navode kako produktivni vokabular koji sadrži sto riječi dječaci dosežu dva mjeseca kasnije u odnosu na djevojčice te kako njihov vokabular sadrži različite

riječi. Hrvatsko istraživanje leksičkog razvoja u djece dobi između 16 i 30 mjeseci navodi kako postoji razlika između spolova u leksičkom razvoju u korist djevojčica, međutim ta je razlika statistički značajna iza druge godine života te se ta razlika pripisuje ranijoj pojavi rječničkog brzaca u djevojčica (Kovačević, Kraljević i Capanec, 2006). Navedene značajke vidljive su i različitim jezičnim okolinama. Erikson i sur. (2011) pronašli su kako je u različitim jezičnim zajednicama u dobi između 8 mjeseci i 2,5 godine vidljivo kako je jezična proizvodnja bogatija kod djevojčica te se ta razlika s dobi povećava. međutim nije pronađena statistički značajna razlika u razumijevanju. Wehberg i sur. (2001) navode kako se kvalitativno produktivni rječnik razlikuje kod djevojčica i kod dječaka. Kod djevojčica produktivni rječnik ranije sadrži riječi povezane s društvenim odnosima i statusom (npr. baka, moj, teta), riječi za dijelove tijela (npr. glava, jezik), kao i za objekte za koje je potrebna njega (npr. beba, lutka). Za razliku od dječaka kod kojih se u produktivnom rječniku ranije javljaju riječi za glasne i brze objekte (npr. auto, vlak, avion i sl.), riječi za objekte na koje se može djelovati (npr. vrata, čekić) te izraze koji su povezani s hranom (npr. meso, kava).

Slijedom navedenog valja napomenuti kako činjenica što su dječaci sporiji u dostizanju različitih jezičnih miljokaza ne znači da to je to znak narušenog jezičnog razvoja, već su te razlike unutar normalnog raspona djece urednog razvoja. Fenson i sur. (1994) navode kako, iako postoji spolna razlika u razumijevanju riječi u korist djevojčica, ta je razlika vrlo mala imajući u vidu varijabilnost unutar svakog spola.

U svojoj metaanalizi Hyde i Linn (1988) pregledom literature vezane uz jezične sposobnosti (npr. govorna proizvodnja, vokabular, razumijevanje pročitano) kod djece i odraslih došli su do zaključka kako se studije mogu podijeliti u tri kategorije:

- 1) studije koje izvještavaju superiornost djevojčica u odnosu na dječake (27%)
- 2) studije koje navode kako su dječaci i djevojčice podjednaki u jezičnim sposobnostima (66%)
- 3) studije koje navode kako su dječaci bolji od djevojčica (7%)

4.5. JEZIČNE TEŠKOĆE

Osim što istraživanja govore u prilog tome kako je kod djevojčica jezični razvoj brži te kako su spolne razlike nerijetko u korist djevojčica, istraživanja koja se bave epidemiologijom poremećaja komunikacije, jezika i govore navode kako je pojavnost navedenih poremećaja veća kod dječaka, nego kod djevojčica. Primjerice, pojavnost razvojnog jezičnog poremećaja za 20% do 30% je veća kod dječaka, nego li kod djevojčica (Adani i Capanec, 2019). Osim

veće pojavnosti razvojnog jezičnog poremećaja kod dječaka, dječaci češće u odnosu na djevojčice pripadaju skupini kasnih govornika (engl. *late talkers*) (Kovačević, Kraljević i Capanec, 2006).

4.6. OBJAŠNJENJE VEZE SPOLA I JEZIKA

Slijedom svega navedenog postavlja se pitanje koji su čimbenici i potencijalna objašnjenja kasnijeg dostizanja različitih jezičnih miljojaka kod dječaka. U literature se navode kako različiti biološki i sociokulturni čimbenici, te interakcija navedenih čimbenika dovodi do razlika u procesu jezičnog usvajanja.

Prema Gleason i Ely (2002) sociokulturno objašnjenje razlika u procesu jezično usvajanje očituje se kroz različita iskustva koja proživljava svaki spol što je vidljivo kroz najranije djetinjstvo dječaka i djevojčica, odnosno drugačiji vid socijalizacije u kojem je svaki od spolova odgajan. Prema Block (1976) djevojčice i dječaci sudjeluju u socijalnim aktivnostima na drugačiji način stoga je gotovo nemoguće zanemariti utjecaj socijalnih čimbenika na proces jezičnog usvajanja.

Gleason i Ely (2002) navode kako roditelji više ohrabruju djevojčice u njihovoj komunikaciji nego što to rade s dječacima, te postoje razlike govoru usmjerenom prema djetetu ovisno o tome kojeg je dijete spola. Primjerice, govor kada je usmjeren prema dječacima sadrži više zabrana, manje riječi koje oslikavaju unutarnje stanje (npr. tužan, sretan), manje umanjena i riječi kojima se izražavaju ljubav i privrženost.

Leaper, Anderson i Sanders (1998) pregledom literature u svojoj metaanalizi navode kako su majke sklonije govoriti više i upotrebljavati u većoj mjeri podržavajući govor sa ženskom djecom, u odnosu na govor s muškom djecom. Tako djevojčice imaju više prilika za usvajanje jezika. S time u vezi, Caldera, Huston i O'Brien (1989) navode kako i različita vrsta igračaka s kojima se djeca igraju pridonose razlikama u odnosu roditelja i djece. Primjerice, lutkice, koje su stereotipno ženske igračke, zahtijevaju veću prisnost između roditelja i djeteta te se tako javlja veća količina verbalne interakcije u vidu komentiranja i postavljanja pitanja, za razliku od igre s autićima koja zahtjeva manje komentiranja i izazivanja verbalne interakcije. Bornstein, Leach i Haynes (2004) jedno od možebitnih objašnjenja vide u oponašanju uloga tzv. modeliranju. Naime, djevojčice modeliraju ženski model (majke) koje su sklonije verbalnim aktivnostima, a dječaci oca koji je u jezičnoj izvedbi oskudniji.

Koenigsknecht i Friedman (1976) objašnjenje vide u metodologiji jezičnih istraživanja. Navode kako utjecaj spola ispitivača može imati utjecaj na rezultate na različitim jezičnim

mjerama, a kako su žene obično ispitivači smatraju kako bi to moglo utjecati na bolje rezultate kod djevojčica. Isto tako, navode i kako neke vrste zadataka mogu više odgovarati djevojčicama, nego dječacima (npr. prepričavanje priča).

S druge strane biološka se objašnjenja navedenih razlika temelje na argumentima o različitoj organizaciji moždanih područja zaduženih za jezično procesuiranje kod dječaka i djevojčica te različitoj brzini maturacije.

Istraživanja koja su se bavila proučavanjem spolnih razlika u jezičnim funkcijama moždanih struktura govorila kako je kod muških ispitanika jezična obrada lokalizirana pretežito u lijevoj polutki, dok je kod ženskih ispitanika prilikom zadataka jezične obrade ta aktivnost bilateralno lokalizirana (Shaywitz i sur., 1995). Nadalje, Hines i sur. (1992) pronašli su kako je stražnji dio corpusa callosuma opsežniji kod žena te se upravo toj strukturi može pripisati bolji rezultat na testovima verbalne tečnosti te se ta razlika u veličini pripisuje boljim jezičnim sposobnostima kod žena u odnosu na muškarce. Unatoč tome Etchell i sur. (2018) pregledom dosadašnjih istraživanja utvrdili su kako razlike i kada postoje ne uzrokuju razlike u jezičnim sposobnostima, kako su nalazi o razlikama moždanih struktura i jezičnog razvoja ograničeni, a kada su vidljive razlike one obično ovise i o drugim varijablama kao što su dob i vrsta jezičnih zadataka.

Osim literature koja dovodi o razlikama u mozgovnim strukturama i njihovoj funkciji, recentnija istraživanja dovode u vezu utjecaj hormona na jezične funkcije te na njihovu lateralizaciju unutar mozga. Tako su Friederici i sur. (2008) pronašli kako je već kod novorođenčadi vidljiv utjecaj testosterona na smanjenu diskriminaciju fonema. Naime, kod muške novorođenčadi nije pronađena sposobnost fonološke diskriminacije, dok je kod ženske novorođenčadi ta sposobnost bila podjednako lateralizirana u obje moždane polutke te je kod muške novorođenčadi sa smanjenom količinom testosterona ta sposobnost bila lateralizirana u lijevoj moždanoj polutki.

5. OBITELJ

Obitelj predstavlja najvažniju arenu za djetetov cjelokupni razvoj. S obzirom na to da se obitelji razlikuju po svojoj strukturi, veličini, dinamici odnosa, broju djece u odnosu na broj odraslih, pretpostavlja se kako će razlike u obitelji, kao okolinskog čimbenika, dovesti do razlika u okruženju u kojem dijete usvaja jezik.

Siromaštvo, niži SES, niži stupanj obrazovanja samo su neki od čimbenika koji nepovoljno

utječu na djetetovo jezično usvajanje. Osim navedenih, istraživanja pokazuju kako i kaos unutar obitelji ima isti nepovoljan učinak. Naime, kaos u obitelji, koji se definira kroz nedostatak strukture, nepredvidljivost u svakodnevnim aktivnostima te visoku razinu okolinske buke, pokazao se kao jedan od pokazatelja lošijih jezičnih sposobnosti kod djeteta (Vernon-Feagans i sur., 2012).

U narednim poglavljima objasnit će se utjecaj različitih članova obitelji (roditelja, braće i sestara) na usvajanje jezika s posebnim naglaskom na ulogu oca imajući u vidu kako je u literaturi ona manje pokrivena.

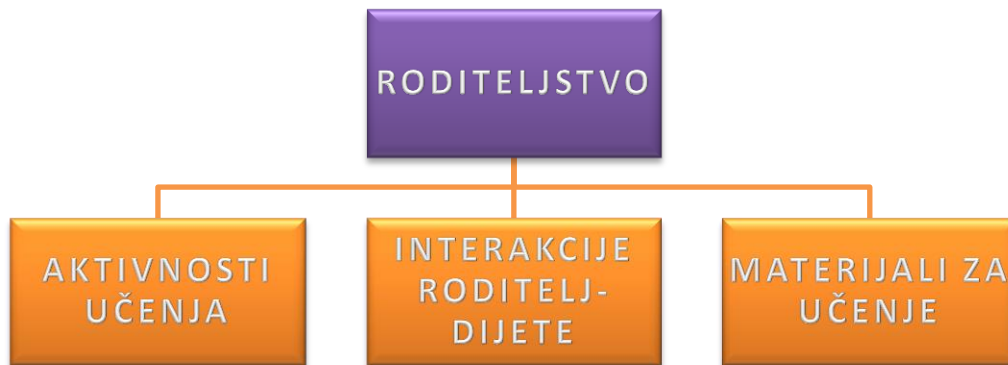
5.1. RODITELJI

Roditelji predstavljaju prve osobe s kojim dijete dolazi u kontakt kada se rodi te s obzirom na njihove interakcije s djetetom, način na koji sudjeluju u interakcijama s djetetom, način na koji pružaju njegu djetetu, različite aktivnosti kao što je igra mogu imati učinak na djetetov razvoj općenito, ali posebno na njegovo jezično usvajanje.

Prema Tamis-LeMonda i Rodriguez (2008) tri su aspekta roditeljstva izrazito važna za djetetovo jezično usvajanje:

- a) učestalost uključivanja djeteta u aktivnosti učenja (npr. zajedničko čitanje knjige, pričanje priča)
- b) kvaliteta odnosa roditelj-dijete (npr. kognitivna stimulacija, odgovorljivost - sposobnost roditelja da opaža djetetove signale te odgovori na njih na adekvatan način (engl. *responsiveness*))
- c) opskrba djece dobno prikladnim materijalima za učenje (npr. igračke i knjige).

Autori navode kako postoje različiti čimbenici koji utječu na roditeljstvo: dob roditelja, prihodi, socioekonomski status, stupanj obrazovanja roditelja, rasa, depresivni simptomi i dr. Kao što je navedeno u ranijim poglavljima, majke nižeg SES-a manje su odgovorljive na iskaze vlastite djece (Vanormelingen i Gillis, 2016), mlađe majke pokazuju višu razinu negativnih nametljivih roditeljskih ponašanja u odnosu na starije majke (Whiteside-Mansell, Pope i Bradley, 1996).

5.1.1. AKTIVNOSTI ZA UČENJE

Aktivnosti kao što su pričanje priča, zajedničko čitanje knjige i podučavanje slova abecede, pokazale su se korisne za djetetovo usvajanje jezika, rano učenje te razvoj pismenosti (Tamis-LeMonda i Rodriguez, 2009). Čitanjem knjiga djeca mogu čuti nove gramatičke strukture, nove riječi, razvijaju vještine združene pažnje, te zajedničko čitanje knjiga zahtijeva aktivan pristup i odgovornost tijekom interakcija roditelj-dijete (Dickinson i sur., 2012).

5.1.2. INTERAKCIJE RODITELJ-DIJETE

Interakcije između roditelja i djeteta imaju snažan utjecaj na djetetov cjelokupni razvoj, a posebno na govorno-jezični razvoj. Roditeljski stil, koji uključuje roditeljsku toplinu, odgovornost i senzibilitet prema dječjim potrebama i signalima, s visokim očekivanjima, jasnim pravilima, ima pozitivne učinke na dobrobit djeteta (Perkins, Finegood i Swain, 2013). Pungello i sur. (2009) pronašli su kako su djeca, čije su majke koje su bile osjetljivije na potrebe vlastite djece u ranijoj dobi, pokazivala bolji receptivni i ekspresivni jezik u kasnijoj dobi. Isto tako, Bradley i sur. (2001) u svojoj su studiji pronašli kako je odgovornost roditelja povezana s djetetovim receptivnim jezikom i vještinom čitanja te kako se ta povezanost smanjuje s dobi. Djeca čiji su roditelji bili odgovorniji pokazivala su bolje rezultate na testu slikovnog rječnika te na zadacima čitanja.

S druge strane, postoje istraživanja koja nisu pronašla vezu između roditeljskog ponašanja i djetetovog jezičnog razvoja. Primjerice, Bingham i sur. (2017) u svojoj studiji nisu pronašli povezanost između roditeljskog stila i jezičnih vještina djeteta.

Na temelju svega može se zaključiti kako istraživanja nisu konzistentna po pitanju

povezanosti roditeljskog ponašanja/stila i jezika djeteta stoga su potrebna daljnja istraživanja koja bi dodatno rasvijetlila tu vezu, imajući u vidu kako se malen broj istraživanja bavio tim pitanjem.

Madigan i sur. (2019) u svojoj su metanalizi proučavali odnos roditeljskog ponašanja (odgovorljivost i toplina) i jezičnog razvoja u najranijem djetinjstvu kod djece tipičnog razvoja. Promatrana ponašanja bila su odgovorljivost i roditeljska toplina. Odgovorljivost se odnosila na sposobnost roditelja da opaža i tumači djetetove signale i potrebe te da na te znakove i signale reagira brzo i na odgovarajuć način. Toplina se odnosila na tjelesnu emocionalnost, odnosno prisnost tijekom kontakta i interakcije s djetetom. Rezultate njihove studije pokazuju na to kako djeca, čiji su roditelji pokazivali višu razinu osjetljivosti i topline, pokazuje naprednije jezične vještine u odnosu na djecu čiji roditelji nisu pokazivali taj oblik ponašanja. S druge strane, studija je otkrila kako je povezanost između odgovorljivosti i djetetova jezika veća u odnosu na povezanost između topline i djetetova jezika. Navedeni autori kao potencijalno objašnjenje navode kako se toplina obično očitava kroz neverbalnu interakciju, dok se odgovorljivost u većoj mjeri održava uz verbalnu komunikaciju koja je posebno važna za jezični razvoj djeteta.

U literaturi ne postoji dovoljno studija koje su se bavile utjecajem negativnog nametljivog roditeljskog ponašanja na dječji jezični razvoj kao i čimbenika koji pridonose lošem utjecaju roditeljstva na jezični razvoj.

Kao negativna roditeljska ponašanja navode se negativno, nametljivo ili kontrolirano verbalno i neverbalno ponašanje (kritike, ometanje i prekidanje dječjih aktivnosti, nepotrebne upute) (Moody, Baker i Blacher, 2018). Međutim, istraživanja koja su se bavila navedenom tematikom, iako u manjini, pokazala su kako negativno nametljivo ponašanje ima reperkusije i u djetetovom jezičnom razvoju. Pungello i sur. (2009) pronašli su kako je negativno ponašanje roditelja povezano sa sporijim napretkom u receptivnom jeziku te kako je depresivni učinak negativnog nametljivog ponašanja roditelja imao učinak i na oskudniji ekspresivni jezik. Američka djeca europskog podrijetla pokazivala su sporiji napredak u ekspresivnom jezičnom razvoju čije majke su pokazivale višu razinu negativno nametljivog ponašanja. Međutim, kod afroameričke djece nije bio vidljiv taj učinak te autori smatraju kako neki drugi okolinski čimbenici utječu na to u kojoj će mjeri negativno nemetljivo ponašanje imati na djetetove jezične ishode.

Vrlo je važno za napomenuti da čak i kada roditelji nemaju tu razinu odgovorljivosti koja bi djetetu pružala uvjete za optimalan jezični razvoj, različiti programi rane intervencije pokazali su kako kroz različite edukacije i savjetovanja mogu pomoći roditeljima da razviju veću

osjetljivost i odgovorljivost na djetetove znakove i potrebe. Tako su Raby i sur. (2019) proveli istraživanje u kojem su otkrili kako su djeca čiji su udomitelji prošli jedan oblik programa rane intervencije pokazivala bolje rezultate u receptivnim jezičnim vještinama u odnosu na djecu čiji udomitelji nisu prošli takav oblik programa. Kao prilog tome ide i istraživanje Landry i sur. (2008). Naime, u njihovoj studiji program rane intervencije utjecao je na višu razinu odgovorljivost i topline kod roditelja, veću pozornost prema fokusu dječje pažnje te veću podršku djeci u komunikaciji. S druge strane, učinak programa rane intervencije bio je vidljiv i kod djece. Djeca čiji su roditelji prošli program rane intervencije pokazivala su bolje rezultate na testu receptivnog rječnika, ali i ekspresivne jezične vještine.

Imajući u vidu sve navedeno, možemo reći kako roditeljska ponašanja (odgovorljivost, osjetljivost, toplina) pozitivno utječu na jezični razvoj djeteta. Čak i roditelji koji inicijalno ne pokazuju takva ponašanja kroz programe rane intervencije mogu razviti različita ponašanja koja u konačnici dovode do naprednijih razvojnih ishoda u području jezika.

5.1.3. MATERIJALI ZA UČENJE

Dostupnost različitih materijala za učenje vrlo je važna za djetetov jezični razvoj. Kad govorimo o materijalima za učenje, najčešće mislimo na knjige i igračke koje su prikladne za djetetov uzrast. Igračke i knjige predstavljaju sredstva pomoću kojih se može poboljšati komunikacijska interakcija između roditelja i djeteta stoga su Tomopoulos i sur. (2006) pronašli povezanost između dostupnih igračaka kod djece dobi 6 i 18 mjeseci i naprednijih receptivnih jezičnih vještina.

5.1.4. GOVOR USMJEREN DJETETU

Govor usmjeren djetetu (GUD – engl. *CDS – child-directed speech*) odnosi se na spontani govor koji majke, očevi, skrbnici upotrebljavaju tijekom interakcija s dojenčecom ili malim djetetom (Saint-Georges i sur., 2013). Govor usmjeren djetetu (GUD) ima specifična lingvistička obilježja (kraći iskazi, upotreba deminutiva, leksička i sintaktička jednostavnost, a obilježava ga i mnoštvo ponavljanja) i prozodijska obilježja (viši ton glasa, veće varijacije u glasu, sporiji tempo) (Saint-Georges i sur., 2013; Soderstorm, 2007).

Kvalitativna i kvantitativna obilježja govora usmjerenog djetetu povezana su s jezičnim razvojem, međutim njegov najveći utjecaj vidljiv je u razdoblju kada se javlja prva riječ (Barrett, Harris i Chasin, 1991; prema Maričić, Kelić, Capanec, 2012).

Kako navode Golinkoff i sur. (2015) govor usmjeren djetetu ima tri uloge:

- a) usmjerava djetetovu pažnju prema jeziku
- b) potiče socijalne interakcije između roditelja i djeteta
- c) informira dijete o različitim aspektima njegovog materinskog jezika

Iako ranija istraživanja (npr. Scarborough i Wyckoff (1986)) nisu pronašla povezanost između govora usmjerenog djetetu i jezičnog razvoja kod djece, novija istraživanja navode suprotno. Kako su prozodijska obilježja GUD važna za djetetov fonološki razvoj pronašla je studija Liu, Khul, Tsao (2003) gdje su djeca čiji se majke imale naglašenija obilježja (više produljivala vokale), pokazivala bolje rezultate u percepciji i diskriminaciji govora. Isto tako, Schwab i Lew-Williams (2016) navode kako, osim što utječu na fonološki razvoj, različita obilježja GUD utječu i na usvajanje novih riječi i leksički razvoj. Naime, riječi koje su bile glasnije, dulje i proizvedene višim glasom, djeca su usvojila i počela proizvoditi u ranijoj dobi.

Osim GUD-a, različita istraživanja pokazala su kako kvantiteta i kvaliteta ulaznog jezika imaju utjecaj na dječji jezični razvoj. Kako kvantiteta ulaznog jezika ima pozitivan učinak na djetetove jezične vještine govore i Weisleder i Fernald (2013) koji su pronašli da su djeca koja su izložena većoj količini djetetu usmjerenog govora, uspješnija u jezičnoj obradi te su

imala bolji ekspresivni rječnik. U usporedbi s jezikom koja su djeca čula tijekom razgovora odraslih, autori zaključuju kako govor usmjeren djetetu više podržava rani leksički razvoj u odnosu na govor usmjeren odraslima. Kvalitativna obilježja ulaznog jezika imaju, također, utjecaj na dječji jezični razvoj. Djeca koja su izložena leksički raznolikijem i sofisticiranijem jeziku i jeziku koji je sintaktički složeniji pokazuju bolje rezultate i brži jezični razvoj (Rowe, 2018).

Na govor usmjeren djetetu i cjelokupni ulazni jezik roditelja djeluju različiti čimbenici koje možemo podijeliti na one koji se odnose na obilježja roditelja te one koji se odnose na obilježja djeteta. Roditeljski čimbenici koji su u literaturi najčešće opisani su socioekonomski status (stupanj obrazovanja roditelja), kultura, pojava depresivnih simptoma, prisutnost više djece, broj braće i sestara i dr. Ikeda i Masataka (1999) u svojoj su studiji pronašle kako je GUD imao bogatija prozodijska obilježja kada su djeca nisu bila jedina u obitelji, već kada su imala braću i sestre. Da kultura ima utjecaj na GUD navodi Soderstorm (2007) te govori kako je GUD naglašenijih prozodijskih obilježja u američkom engleskom u odnosu na druge kulture, ali i dijalekte. Majke višeg SES-a proizvode iskaze koji su brojniji i dulji te koji sadrže raznolikiji rječnik u odnosu na majke nižeg SES-a (Hoff-Ginsberg, 1991). Kaplan i sur. (2002) pronašli su kako je GUD depresivnih majki, monoton i siromašnijih prozodijskih obilježja te utječe na smanjenu djetetovu mogućnost učenja. S druge strane, dječji čimbenici koji se vezuju uz promjene u govoru usmjerenom djetetu su dob djeteta, slušni status i dr. Primjerice, Kondaurova i Bergeson (2011) pronašli su kako su majke prilagođavale prozodijske elemente govora, s obzirom na djetetovu dob i slušni status, te tako prilagodile jezični input djetetovim mogućnostima.

O važnosti GUD-a govore i D'Odorioco i Jacob (2006) koji su pronašli kako se govor majki kasnih govornika (engl. *late talkers*), razlikuje od govora majki djece normalnog razvoja. Govor majki kasnih govornika imao je monotona obilježja te je prozodijski manje varijabilan.

5.1.5. ULOGA OCA

Tradicionalno istraživanja koja se bavila ulogom djetetove okoline na jezično usvajanje djeteta usmjeravala su se na doprinos majke, njenim obilježjima i obilježjima njenog govora usmjerenog djetetu. U narednom poglavlju razmotrit će se uloga oca u kontekstu procesa jezičnog usvajanja i njegovog doprinosa u jezičnoj stimulaciji djece.

Još su Lamb, Pleck i Levine (1985) utvrdili kako su tri komponente odnosa oca s djecom izrazito važne:

- a) količina vremena provedenog u interakciji s djecom

b) očeva dostupnost spram djece

c) očeva odgovornost spram djece

Sve navedene komponente značajno mogu utjecati na djetetova postignuća u domeni jezika i jezičnog razvoja. Prema Varghese i Wachen (2015) na to koliko će otac biti uključen u rad s djecom određuju njegov stupanj obrazovanja, razina prihoda, pripadnost određenoj rasi, ali i obilježja djeteta.

Ponekad je vrlo teško utvrditi koliki je doprinos oca u djetetovom jezičnom razvoju imajući u vidu da je teško pronaći koliko vremena djeca provode u interakciji sa svakim od roditelja. Ranija istraživanja koja su se bavila ulogom oca pronašla su kako je očev restriktivni stav negativno utjecao na djetetov socijalni i kognitivni razvoj (Kelley, 1998). Tomasello, Conti-Ramsden i Ewert (1990) pronašli su kako se tijekom komunikacije otac-dijete javlja veći broj nesporazuma što je posljedično dovodilo do nerazumijevanja.

Iako su neka obilježja oca imala nepovoljan učinak na djetetov razvoj, novija istraživanja navode kako uloga oca može imati i pozitivan učinak na djetetov jezični razvoj.

Pancsofar i Vernon Feagans (2006) u svojoj su studiji pronašli kako su očevi manje proizvodili govor usmjeren djetetu, a kada su u navedenoj studiji promatrali razlike između oca i majke, pronašli su kako se govor oca i majke nije razlikovao po pitanju sintaktičke složenosti mjerene prosječnom duljinom iskaza, leksičke raznolikosti mjerene omjerom broja različenica i pojavnica te po broju pitanja koje postavljaju djetetu. Djeca koja su imala naprednije ekspresivne jezične sposobnosti, bila su ona čiji su se očevi u ranijoj dobi služili većim brojem različitih riječi.

Navedeni su autori u svojoj drugoj studiji pronašli kako su stupanj obrazovanja oca i njegov rječnik povezani s naprednijim jezičnim razvojem djeteta. Naime, djeca čiji su se očevi u dobi od šest mjeseci služili raznolikijim rječnikom tijekom zajedničkih interakcija, pokazivala su naprednije komunikacijske vještine u dobi od petnaest mjeseci te naprednije ekspresivne jezične vještine u dobi od trideset i šest mjeseci (Pancsofar i Vernon Feagans, 2010).

Kao prilog ranije navedenom Rowe, Coker i Pan (2004) istraživali su razlike u govoru očeva i majki tijekom igre s djetetom te tijekom aktivnosti čitanja kod obitelji nižeg SES-a te nisu pronašli kvalitativne i kvantitativne razlike. Drugim riječima, govor usmjeren djetetu nije se razlikovao s obzirom na njegovu gramatičku složenost, leksičku raznolikost niti u količini govora. Međutim, pronađeno kako su očevi upotrebljavali više pitanja te manje direktiva u odnosu na majke. Razlike u govoru oca i majke spram njihova djeteta nisu pronašli ni Tamis-LeMonda, Baumwell i Cristofaro (2012) kada se uzmu u obzir iskazi, njihova duljina, komunikacijska raznolikost i vrste riječi. Međutim, očevi su se koristili većim brojem

direktiva za razliku od majki te, iako, se majke i očevi nisu razlikovali tijekom aktivnosti igre, prilikom igre djeca su proizvodila veći broj različitih riječi u igri s ocem.

Tamis-LeMonda, Shannon, Cabrera i Lamb (2004) u svojoj su studiji pronašli kao su očevi podjednako kognitivno stimulativni te osjetljivi kao i majke. U navedenoj studiji očevo pozitivno ponašanje predviđalo je rezultate na testu receptivnog rječnika.

Slijedom svega navedenog, može se zaključiti kako, iako su neka istraživanja pokazala da postoje razlike u govoru oca i majke u odnosu s djecom, doprinos oca ima povoljan učinak na djetetov jezični razvoj, kako je njegova uloga ključna te kako su potrebna daljnja istraživanja koja bi objasnila u kojim aspektima jezičnog razvoja otac ima presudnu ulogu.

5.2. BRAĆE I SESTRE

Odnosi između braće i sestara pomažu djeci u razvoju kasnijih interakcija s ljudima. Djeca često provode više vremena u međusobnoj interakciji s braćom i sestrama, nego u interakciji s bilo kojim od roditelja. Iako taj odnos obilježava trajnost i kontinuitet, ponekad se javljaju i različita previranja unutar tog odnosa. Nekolicina istraživanja dovela je u vezu odnos braće i sestara s jezičnim razvojem te će se u narednom poglavlju podrobnije opisati ta veza.

Prema Havron i sur. (2019) braće i sestre utječu na jezični razvoj pojedinca na dva načina:

- a) natjecanjem za pažnju roditelja te tako smanjuju djetetov pristup prema govoru usmjerenom djetetu
- b) vlastitim doprinosom u jezičnoj stimulaciji tog djeteta

Istraživanje Havron i sur. (2019) provedeno je na uzorku francuske djece gdje je pokazano kako unutar skupine djece koja su imala starijeg brata ili sestru, djeca koja su imala stariju sestru pokazivala su bolje rezultate. Daljnjom analizom utvrđeno je kako su djeca sa starijom sestrom postizala slične rezultate kao i djece bez starijeg brata ili sestre u jezičnoj izvedbi, međutim djeca koja su imala starijeg brata postizala su statistički značajno lošije rezultate.

Prime i sur. (2014) u svojoj su studiji provedenoj na velikom uzorku djece proučavali povezanost broja braće i sestara (najmanje tri) i receptivnog rječnika. Rezultati navedenog istraživanja otkrili su kako je veći broj braće i sestara u obitelji bio povezan s lošijim rezultatima na testu receptivnog rječnika. Međutim, kod djece koja su imala kognitivno osjetljiviju stariju braću ili sestru ta povezanost nije pronađena. Navedena osjetljivost odnosila se osjetljivost starije braće i sestara na kognitivne potrebe mlađeg djeteta. Drugim riječima, stariji brat ili sestra svjesni što mlađe dijete razumije te zbog toga mijenjaju način na koji se

djetetu obraćaju, primjerice upotrebom sintaktički jednostavnijih iskaza.

U studiji u kojoj je proučavana veza između teorije uma i broja braće i sestara pokazala je kako djeca u obiteljima s većim brojem braće i sestara imaju slabije razvijenu sposobnost pripisivanja različitih mentalnih stanja u odnosu na djecu s manjim brojem braće i sestara, ali samo ako su njihova starija braća i sestre pokazivala nižu razinu kognitivne osjetljivosti (Prime, 2017).

Isto tako, istraživanja navode kako je vidljiv i pozitivan učinak starije braće i sestara na komunikacijsku kompetenciju. Primjerice, Hoff-Ginsberg (1998) u svojoj je studiji pronašla kako su kasnije rođena djeca imala naprednije konverzacijske vještine u odnosu na prvorođenu djecu.

Pozitivan učinak starije braće i sestara pronađen je i u studiji Sorenson, Duncan i Paradis (2020) kod dvojezične djece u usvajanju drugog jezika. Naime, otkriveno je kako djeca koja su čula više drugog jezika od svoje braće ili sestara, pokazivala su bolje rezultate u narativnim sposobnostima, imala su dulju prosječnu duljinu iskaza, upotrebljavala su više različitih vrsta riječi te pokazivala bolje rezultate u receptivnom vokabularu drugog jezika.

6. KULTURA

Imajući u vidu kako u svijetu postoje raznolike kulture, postavlja se pitanje univerzalnosti jezičnog usvajanja u različitim kulturama te pitanje varijabilnosti. Različita jezična istraživanja bavila su se tim pitanjem sličnosti i različitosti u kulturalnim iskustvima te načinu na koji ta iskustva djeluju na usvajanje različitih jezičnih sposobnosti. Možemo reći kako je u svim kulturama univerzalno to da djeca proizvode jezik koji je u početku gramatički jednostavniji pa postupno postaje složeniji u svojoj strukturi i sadržaju te kako djeci usvajanje nepravilnih oblika predstavlja teškoće (Hoff, 2013).

Različita istraživanja pokazuju kako je kulturni utjecaj vidljiv kroz načine na koji se roditelji odnose prema djeci te količini jezika koji upućuju prema djeci. Tamis-LeMonda i sur. (2012) proučavali su povezanost između kulturalnih razlika tijekom interakcija roditelj-dijete i jezičnih vještina djeteta. U studiji su sudjelovala afroameričke, dominikanske i meksičke majke i njihova djeca. Rezultati navedenog istraživanja pokazala su sličnosti u količini jezika koji su majke proizvodile prema svojoj djeci, međutim pronađene su i neke razlike. Majke su se razlikovale u količini gesta tijekom interakcije s djecom te u upotrebi jezika s obzirom na njegovu funkciju. Meksičke majke upotrebljavale su geste češće u odnosu na afroameričke i dominikanske majke, afroameričke majke jezik su više upotrebljavale u svrhu upućivanja,

dok su meksičke i dominikanske majke više jezik upotrebljavale u svrhu reguliranja djetetovih aktivnosti. Okumura, Kobayashi i Oshima-Takane (2016) pronašle su kako je početna faza leksičkog razvoja kod japanske djece sporija te se njihov produktivni rječnik postupnije razvija u odnosu na američku djecu u dobi između 1 i 2 godine. Iako japanska djeca imaju razvijeniju sposobnost usvajanja novih riječi tijekom ranog leksičkog razvoja, njihovi roditelji razlikuju se u ulaznom jeziku koji usmjeravaju prema djeci te autori navode kako se američki roditelji odnose na način koji više podržava leksički razvoj u odnosu na japanske roditelje. Osim što se djeca razlikuju u brzini leksičkog razvoja, pronađeni su i kulturalni utjecaj na sadržaj semantičkog leksika kod djece različitih kultura. Naime, u studiji McGregor i sur. (2018) pronašli su razlike u sadržaju leksika (imena životinja i hrane) između američke, australske i tajvanske djece. Pronađeno je kako su se djeca posebno razlikovala u poznavanju imena hrane što su autori pripisali različitim kulturnim iskustvima s hranom. Možemo zaključiti kako kod djece postoji predispozicija za razvoj jezika te su ona sposobna usvojiti različite vrste jezika, ako dobivaju ulazni jezik koji im je adekvatan. Različite kulture djeci podjednako pružaju iskustva potrebna za usvajanje jezika, ali na različite načine (Hoff, 2013).

7. ZAKLJUČAK

Cilj ovog preglednog rada bio je dati prikaz istraživanja o utjecajima različitih okolinskih čimbenika na proces jezičnog usvajanja, ali i o razlikama u jezičnoj izvedbi imajući u vidu djelovanje navedenih čimbenika.

Podaci navedenih istraživanja navode nas kako je jezik pod velikim utjecajem okoline te kako rana iskustva igraju krucijalnu ulogu za djetetov cjelokupni razvoj, a posebice jezični razvoj. Različita iskustva tijekom ranog djetinjstva preslikavaju se kasnije i na školsku dob prilikom ovladavanja akademskim vještinama te na akademski uspjeh.

Nadalje, informacije dobivene pregledom literature pokazuju nam kolika je važnost stimulativne okoline i obitelji, njene strukture i dinamike odnosa između njenih članova. Socioekonomski status obitelji pokazao se kao najrizičniji čimbenik za pojavu odstupanja i kašnjenja u jezičnom usvajanju te su tragovi nepovoljnih socioekonomskih uvjeta vidljivi u gotovo svim aspektima jezika i tijekom najranijeg razdoblje djetetovog jezičnog razvoja. Roditelji, braće i sestre, kao osobe s kojima dijete prvo dolazi u kontakt i provodi najviše vremena u interakciji, pokazali su se kao vrlo važan čimbenik djetetova razvoja. Čak i kada njihovo ponašanje nije stimulativno u onoj mjeri da podupire djetetov jezični razvoj, različita istraživanja pokazala su pozitivan učinak ranih intervencijskih programa u osnaživanju i pružanju roditeljima korisne informacije o tome kako mogu pospješiti interakciju s djetetom te na taj način djelovati na njegovu dobrobit.

Ne smije se zanemariti ni doprinos oca u djetetovom razvoju te kako on, jednako kao i majka, može pridonijeti djetetovom razvoju. Kontradiktorni navodi literature vezani uz ulogu braće i sestara navode nas kako njihova interakcija s djetetom može imati i povoljne, ali i nepovoljne učinke.

Nalazi ovog rada mogu biti koristan putokaz za usmjeravanje države i formiranje politike podrške prema skupinama koje su osjetljivije te na taj način umanjiti utjecaj različitih nepovoljnih uvjeta, kada su oni tek u nastajanju, u najranijoj dobi te kada mogu proizvesti najmanje moguće posljedice na djetetov razvoj. U konačnici, navedene spoznaje imaju doprinos i u boljem razumijevanju urednog jezičnog razvoja, ali i odstupanja unutar jezičnog razvoja te tako pridonijeti boljem osmišljavanju intervencijskih postupaka u logopedskom radu temeljenih na individualnim obilježjima djeteta i okoline iz koje to dijete proizlazi.

8. POPIS LITERATURE

Adani, S., Ceganec, M. (2019): Sex differences in early communication development: Behavioral and neurobiological indicators of more vulnerable communication system development in boys. *Croatian medical journal*, 60(2), 141-149.

Arriaga, R. I., Fenson, L., Cronan, T., Pethick, S. J. (1998): Scores on the MacArthur Communicative Development Inventory of children from low and middle-income families. *Applied Psycholinguistics*, 19(2), 209-223.

Barrett, M., Harris, M., Chasin, J. (1991): Early lexical development and maternal speech: A comparison of children's initial and subsequent uses of words. *Journal of Child Language*, 18, 21-40.

Berglund, E. V. A., Eriksson, M., Westerlund, M. (2005): Communicative skills in relation to gender, birth order, childcare and socioeconomic status in 18-month-old children. *Scandinavian journal of psychology*, 46(6), 485-491.

Bernstein, B.B. (1970): A socio-linguistic approach to social learning. U: Williams, F. (ur.): *Language and Poverty*. Markham, Chicago, 25-61.

Betancourt, L. M., Brodsky, N. L., Hurt, H. (2015): Socioeconomic (SES) differences in language are evident in female infants at 7 months of age. *Early Human Development*, 91(12), 719-724.

Bingham, G. E., Jeon, H. J., Kwon, K. A., Lim, C. (2017): Parenting styles and home literacy opportunities: Associations with children's oral language skills. *Infant and Child Development*, 26(5), e2020.

Block, J. H. (1976): Issues, problems, and pitfalls in assessing sex differences: A critical review of "The Psychology of Sex Differences". *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*, 22(4), 283-308.

Bornstein, M. H., Leach, D. B., Haynes, O. M. (2004): Vocabulary competence in first- and secondborn siblings of the same chronological age. *Journal of Child Language*, 31(4), 855-873.

Bosco, F. M., Angeleri, R., Colle, L., Sacco, K., Bara, B. G. (2013): Communicative abilities in children: An assessment through different phenomena and expressive

means. *Journal of child language*, 40(4), 741-778.

Bouchard, C., Trudeau, N., Sutton, A., Boudreault, M. C., Deneault, J. (2009): Gender differences in language development in French Canadian children between 8 and 30 months of age. *Applied Psycholinguistics*, 30(4), 685-707.

Bowey, J. A. (1995): Socioeconomic status differences in preschool phonological sensitivity and first-grade reading achievement. *Journal of educational Psychology*, 87(3), 476-487.

Bradley, R. H., Corwyn, R. F., Burchinal, M., McAdoo, H. P., García Coll, C. (2001): The home environments of children in the United States Part II: Relations with behavioral development through age thirteen. *Child development*, 72(6), 1868-1886.

Burt, L., Holm, A., Dodd, B. (1999): Phonological Awareness Skills of 4-year-old British Children: An Assessment and Developmental Data. *International journal of language & communication disorders*, 34(3), 311-335.

Caldera, Y. M., Huston, A. C., O'Brien, M. (1989): Social interactions and play patterns of parents and toddlers with feminine, masculine, and neutral toys. *Child Development*, 60(1), 70-76.

Cornett, H. E. (2014): Gender differences in syntactic development among English speaking adolescents. *Inquiries Journal*, 6(3). 127-137.

Dickinson, D. K., Griffith, J. A., Golinkoff, R. M., Hirsh-Pasek, K. (2012): How Reading Books Fosters Language Development around the World. *Child development research*, 1-15.

Dickinson, D. K., McCabe, A., Anastasopoulos, L., Peisner-Feinberg, E. S., Poe, M. D. (2003): The comprehensive language approach to early literacy: The interrelationships among vocabulary, phonological sensitivity, and print knowledge among preschool-aged children. *Journal of Educational Psychology*, 95(3), 465-481.

Dodd, B., Holm, A., Hua, Z., Crosbie, S. (2003): Phonological development: a normative study of British English-speaking children. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 17(8), 617-643.

D'Odorico, L., Jacob, V. (2006): Prosodic and lexical aspects of maternal linguistic input to late-talking toddlers. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 41(3), 293-311.

Dollaghan, C. A., Campbell, T. F., Paradise, J. L., Feldman, H. M., Janosky, J. E., Pitcairn, D. N., Kurs-Lasky, M. (1999): Maternal education and measures of early speech and language. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 42(6), 1432-

1443.

Eriksson, M., Marschik, P. B., Tulviste, T., Almgren, M., Pérez Pereira, M., Wehberg, S., Marjanovič-Umek, Lj., Gayraud, F., Kovačević, M., Gallego, C. (2012): Differences between girls and boys in emerging language skills: Evidence from 10 language communities. *British journal of developmental psychology*, 30(2), 326-343.

Etchell, A., Adhikari, A., Weinberg, L. S., Choo, A. L., Garnett, E. O., Chow, H. M., Chang, S. E. (2018): A systematic literature review of sex differences in childhood language and brain development. *Neuropsychologia*, 114, 19-31.

Farkas, G., Beron, K. (2004): The detailed trajectory of oral vocabulary knowledge: differences by class and race. *Social Science Research*, 33, 464–497.

Fenson, L., Dale, P. S., Reznick, J. S., Bates, E., Thal, D. J., Pethick, S. J. (1994): Variability in Early Communicative Development. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(5), 1-185.

Fernald, A., Marchman, V. A., Weisleder, A. (2013): SES differences in language processing skill and vocabulary are evident at 18 months. *Developmental science*, 16(2), 234-248.

Friederici, A. D., Pannekamp, A., Partsch, C. J., Ulmen, U., Oehler, K., Schmutzler, R., Hesse, V. (2008): Sex hormone testosterone affects language organization in the infant brain. *Neuroreport*, 19(3), 283–286.

Gleason, J. B., Ely, R. (2002): Gender differences in language development. U: A. McGillicuddy-De Lisi, R. De Lisi (ur.): *Biology, society, and behavior: The development of sex differences in cognition* (127–154). Ablex Publishing.

Golinkoff, R. M., Can, D. D., Soderstrom, M., Hirsh-Pasek, K. (2015): (Baby) talk to me: the social context of infant-directed speech and its effects on early language acquisition. *Current Directions in Psychological Science*, 24(5), 339-344.

Halle, T., Forry, N., Hair, E., Perper, K., Wandner, L., Wessel, J., Vick, J. (2009): Disparities in early learning and development: lessons from the Early Childhood Longitudinal Study–Birth Cohort (ECLS-B). *Washington, DC: Child Trends*, 1-7.

Hart, B., i Risley, T. R. (1995): *Meaningful differences in the everyday experience of young American children*. Baltimore: Brookes.

Havron, N., Ramus, F., Heude, B., Forhan, A., Cristia, A., Peyre, H., EDEN Mother-Child Cohort Study Group. (2019): The effect of older siblings on language development as a function of age difference and sex. *Psychological Science*, 30(9), 1333-1343.

- Hines, M., Chiu, L., McAdams, L. A., Bentler, P. M., Lipcamon, J. (1992):** Cognition and the corpus callosum: verbal fluency, visuospatial ability, and language lateralization related to midsagittal surface areas of callosal subregions. *Behavioral neuroscience*, 106(1), 3-14.
- Hoff, E. (2006):** How social contexts support and shape language development. *Developmental review*, 26(1), 55-88.
- Hoff, E. (2003):** The specificity of environmental influence: Socioeconomic status affects early vocabulary development via maternal speech. *Child development*, 74(5), 1368-1378.
- Hoff, E. (2013):** *Language development*. Belmont: Cengage Learning.
- Hoff, E., Tian, C. (2005):** Socioeconomic status and cultural influences on language. *Journal of communication Disorders*, 38(4), 271-278.
- Hoff, E., Ribot, K. M. (2015):** Language development: Influence of socio-economic status. *International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences*, 13, 324- 328.
- Hoff, E., Laursen, B., Tardif, T. (2002):** Socioeconomic status and parenting. U: M. H. Bornstein (ur.), *Handbook of parenting: Biology and ecology of parenting* (231–252). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Hoff-Ginsberg, E. (1991):** Mother-child conversation in different social classes and communicative settings. *Child development*, 62(4), 782-796.
- Hoff-Ginsberg, E. (1998):** The relation of birth order and socioeconomic status to children's language experience and language development. *Applied Psycholinguistics*, 19, 603–629.
- Hua, Z. (2002):** *Phonological development in specific contexts: Studies of Chinese-speaking children*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Huttenlocher, J., Vasilyeva, M., Cymerman, E., Levine, S. (2002):** Language input and child syntax. *Cognitive psychology*, 45(3), 337-374.
- Hyde, J. S., Linn, M. C. (1988):** Gender differences in verbal ability: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 104(1), 53-69.
- Ikeda, Y., Masataka, N. (1999):** A variable that may affect individual differences in the child-directed speech of Japanese women. *Japanese Psychological Research*, 41(4), 203-208.
- Jednoróg, K., Altarelli, I., Monzalvo, K., Fluss, J., Dubois, J. (2012):** The Influence of Socioeconomic Status on Children's Brain Structure. *PLoS ONE*, 7(8).
- Jones, C. P., Adamson, L. B. (1987):** Language use in mother-child and mother-child-sibling interactions. *Child Development*, 356-366.

- Kaplan, P. S., Bachorowski, J. A., Smoski, M. J., Hudenko, W. J. (2002):** Infants of depressed mothers, although competent learners, fail to learn in response to their own mothers' infant-directed speech. *Psychological Science*, 13(3), 268-271.
- Kelley, M. L., Smith, T. S., Green, A. P., Berndt, A. E., Rogers, M. C. (1998):** Importance of fathers' parenting to African-American toddler's social and cognitive development. *Infant Behavior and Development*, 21(4), 733-744.
- Koenigsnecht, R. A., Friedman, P. (1976):** Syntax development in boys and girls. *Child Development*, 1109-1115.
- Kondaurova, M. V., Bergeson, T. R. (2011):** The Effects of Age and Infant Hearing Status on Maternal Use of Prosodic Cues for Clause Boundaries in Speech. *Journal of Speech, Language & Hearing Research*, 54(3).
- Kovačević, M., Kraljević, J., Cepanec, M. (2006):** Sex differences in lexical and grammatical development in Croatian. Proceedings from the First European Network Meeting on the Communicative Development Inventories (5-16), Eriksson, M. (ur.), 24.-28.5.2006. Dubrovnik.
- Lamb, M. E., Pleck, J. H., Levine, J. A. (1985):** The role of the father in child development. *Advances in clinical child psychology*, 229-266.
- Landry, S. H., Smith, K. E., Swank, P. R., Guttentag, C. (2008):** A responsive parenting intervention: the optimal timing across early childhood for impacting maternal behaviors and child outcomes. *Developmental psychology*, 44(5), 1335-1353.
- Leeper, C., Anderson, K. J., Sanders, P. (1998):** Moderators of gender effects on parents' talk to their children: A meta-analysis. *Developmental psychology*, 34(1), 3-27.
- Leman, K. (2009):** *The birth order book: Why you are the way you are*. Grand Rapids: Revell.
- Liu, H. M., Kuhl, P. K., Tsao, F. M. (2003):** An association between mothers' speech clarity and infants' speech discrimination skills. *Developmental Science*, 6(3), F1-F10.
- Lloyd, P., Mann, S., Peers, I. (1998):** The growth of speaker and listener skills from five to eleven years. *First Language*, 18(52), 81-103.
- Madigan, S., Prime, H., Graham, S. A., Rodrigues, M., Anderson, N., Khoury, J., Jenkins, J. M. (2019):** Parenting behavior and child language: A meta-analysis. *Pediatrics*, 144(4), 1-14.
- Maričić, A., Kelić, M., Cepanec, M. (2012):** Učestalost i funkcije majčinih verbalnih iskaza i gesta u ranom jezičnom razvoju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48(1), 44-54.

- McDowell, K. D., Lonigan, C. J., Goldstein, H. (2007):** Relations Among Socioeconomic Status, Age, and Predictors of Phonological Awareness. *Journal of speech, language, and hearing research: JSLHR*, 50(4), 1079-1092.
- McGregor, K., Munro, N., Chen, S. M., Baker, E., Oleson, J. (2018):** Cultural influences on the developing semantic lexicon. *Journal of child language*, 45(6), 1309-1336.
- Moody, C. T., Baker, B. L., Blacher, J. (2018):** Contribution of parenting to complex syntax development in preschool children with developmental delays or typical development. *Journal of Intellectual Disability Research*, 62(7), 604-616.
- Okumura, Y., Kobayashi, T., Oshima-Takane, Y. (2016):** Child language development: what is the differences between Japanese and English? *NTT Technical J.* 28, 21–25.
- Oshima-Takane, Y., Goodz, E., Derevensky, J. L. (1996):** Birth order effects on early language development: Do secondborn children learn from overheard speech?. *Child development*, 67(2), 621-634.
- Özçalışkan, Ş., Goldin-Meadow, S. (2010):** Sex differences in language first appear in gesture. *Developmental science*, 13(5), 752-760.
- Pace, A., Luo, R., Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R. M. (2017):** Identifying pathways between socioeconomic status and language development. *Annual Review of Linguistics*, 3, 285-308.
- Pancsofar, N., Vernon-Feagans, L. (2006):** Mother and father language input to young children: Contributions to later language development. *Journal of applied developmental psychology*, 27(6), 571-587.
- Pancsofar, N., Vernon-Feagans, L., Family Life Project Investigators. (2010):** Fathers' early contributions to children's language development in families from low-income rural communities. *Early childhood research quarterly*, 25(4), 450-463.
- Perkins, S. C., Finegood, E. D., Swain, J. E. (2013):** Poverty and language development: Roles of parenting and stress. *Innovations in clinical neuroscience*, 10(4), 10-19.
- Pine, J. M. (1995):** Variation in vocabulary development as a function of birth order. *Child Development*, 66(1), 272-281.
- Pivik, R. T., Andres, A., Badger, T. M. (2011):** Diet and gender influences on processing and discrimination of speech sounds in 3-and 6-month-old infants: a developmental ERP study. *Developmental science*, 14(4), 700-712.
- Price, J. (2008).** Parent-child quality time does birth order matter?. *Journal of human*

resources, 43(1), 240-265.

Prime, H. (2017): *Preschool Socio-cognitive and Language Development in the Context of the Sibling Environment* (Doktorska disertacija, Sveučilište u Torontu (Kanada)).

Prime, H., Perlman, M., Tackett, J. L., Jenkins, J. M. (2014): Cognitive sensitivity in sibling interactions: Development of the construct and comparison of two coding methodologies. *Early Education and Development*, 25(2), 240-258.

Pungello, E. P., Iruka, I. U., Dotterer, A. M., Mills-Koonce, R., Reznick, J. S. (2009): The effects of socioeconomic status, race, and parenting on language development in early childhood. *Developmental psychology*, 45(2), 544-557.

Qi, C. H., Kaiser, A. P., Milan, S., Hancock, T. (2006): Language performance of low-income African American and European American preschool children on the PPVT-III. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 37(1), 5-16.

Raby, K. L., Freedman, E., Yarger, H. A., Lind, T., Dozier, M. (2019): Enhancing the language development of toddlers in foster care by promoting foster parents' sensitivity: Results from a randomized controlled trial. *Developmental science*, 22(2), e12753.

Ramer, A. L. (1976): Syntactic styles in emerging language. *Journal of Child Language*, 3(1), 49-62.

Robertson, K. L. (1997): *Phonological awareness and reading achievement of children from differing socioeconomic status backgrounds*. University of Rhode Island.

Rowe, M. L. (2018): Understanding socioeconomic differences in parents' speech to children. *Child Development Perspectives*, 12(2), 122-127.

Rowe, M. L., Goldin-Meadow, S. (2009a): Differences in early gesture explain SES disparities in child vocabulary size at school entry. *Science*, 323(5916), 951-953.

Rowe, M. L., Goldin-Meadow, S. (2009b): Early gesture selectively predicts later language learning. *Developmental science*, 12(1), 182-187.

Rowe, M. L., Coker, D., Pan, B. A. (2004): A comparison of fathers' and mothers' talk to toddlers in low-income families. *Social development*, 13(2), 278-291.

Saint-Georges, C., Chetouani, M., Cassel, R., Apicella, F., Mahdhaoui, A., Muratori, F., Laznik, M. C., Cohen, D. (2013): Motherese in interaction: at the cross-road of emotion and cognition? (A systematic review). *PloS one*, 8(10), e78103.

Scarborough, H., Wyckoff, J. (1986): Mother, I'd still rather do it myself: Some further non-effects of 'motherese'. *Journal of Child Language*, 13(2), 431-437.

Schults, A., Tulviste, T., Konstabel, K. (2012): Early vocabulary and gestures in Estonian children. *Journal of child Language*, 39(3), 664-686.

- Schulze, C., Saalbach, H. (2021):** Socio-cognitive engagement (but not socioeconomic status) predicts preschool children's language and pragmatic abilities. *Journal of Child Language*, 1-11.
- Schulze, C., Endesfelder Quick, A., Gampe, A., Daum, M. M. (2020).** Understanding verbal indirect communication in monolingual and bilingual children. *Cognitive Development*, 55, 100912.
- Schwab, J. F., Lew-Williams, C. (2016):** Language learning, socioeconomic status, and child-directed speech. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 7(4), 264-275.
- Shaywitz, B. A., Shaywitz, S. E., Pugh, K. R., Constable, R. T., Skudlarski, P., Fulbright, R. K., Bronen, R. A., Fletcher, J. M., Shankweiler, D. P., Katz, L., Gore, J. C. (1995):** Sex differences in the functional organization of the brain for language. *Nature*, 373(6515), 607-609.
- Smit, A. B., Hand, L., Freilinger, J. J., Bernthal, J. E., Bird, A. (1990):** The Iowa articulation norms project and its Nebraska replication. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 55(4), 779-798.
- Snow, C.E., (1999):** Social perspectives on the emergence of language. U: MacWhinney, B. (ur.), *The Emergence of Language*. Erlbaum, Mahway, NJ, 257–276.
- Soderstrom, M. (2007):** Beyond babytalk: Re-evaluating the nature and content of speech input to preverbal infants. *Developmental Review*, 27(4), 501-532.
- Sorenson Duncan, T., Paradis, J. (2020):** How does maternal education influence the linguistic environment supporting bilingual language development in child second language learners of English?. *International Journal of Bilingualism*, 24(1), 46-61.
- Tamis-LeMonda, C. S., Rodriguez, E. T. (2008):** Parents' role in fostering young children's learning and language development. *Encyclopedia on early childhood development*, 1, 1-11.
- Tamis-LeMonda, C. S., Baumwell, L., Cristofaro, T. (2012):** Parent-child conversations during play. *First Language*, 32(4), 413-438.
- Tamis-LeMonda, C. S., Shannon, J. D., Cabrera, N. J., Lamb, M. E. (2004):** Fathers and mothers at play with their 2-and 3-year-olds: Contributions to language and cognitive development. *Child development*, 75(6), 1806-1820.
- Tamis-LeMonda, C. S., Song, L., Leavell, A. S., Kahana-Kalman, R., Yoshikawa, H. (2012):** Ethnic differences in mother-infant language and gestural communications are associated with specific skills in infants. *Developmental Science*, 15(3), 384-397.
- Templin, M. C. (1957):** Certain language skills in children; their development and

interrelationships.

Tomalski, P., Moore, D. G., Ribeiro, H., Axelsson, E. L., Murphy, E., Karmiloff-Smith, A., Johnson, M. H., Kushnerenko, E. (2013): Socioeconomic status and functional brain development–associations in early infancy. *Developmental science*, 16(5), 676-687.

Tomasello, M., Conti-Ramsden, G., Ewert, B. (1990): Young children's conversations with their mothers and fathers: Differences in breakdown and repair. *Journal of child language*, 17(1), 115-130.

Tomopoulos, S., Dreyer, B. P., Tamis-LeMonda, C., Flynn, V., Rovira, I., Tineo, W., Mendelsohn, A. L. (2006): Books, toys, parent-child interaction, and development in young Latino children. *Ambulatory Pediatrics*, 6(2), 72-78.

Tough, J., (1982): Language, poverty, and disadvantage in school. U: Feagans, L., Farran, D.C. (ur.), *The Language of Children Reared in Poverty: Implications for Evaluation and Intervention*. Academic Press, New York, 3–18.

Tse, S. K., Chan, C., Li, H., Kwong, S. M. (2002): Sex differences in syntactic development: Evidence from Cantonese-speaking preschoolers in Hong Kong. *International Journal of Behavioral Development*, 26(6), 509-517.

Urm, A., Tulviste, T. (2016): Sources of individual variation in Estonian toddlers' expressive vocabulary. *First Language*, 36(6), 580-600.

Vanormelingen, L., Faes, J., Gillis, S. (2020): Language development in children from different SES backgrounds: Babbling onset and consonant characteristics. *Dutch Journal of Applied Linguistics*, 9(1-2), 132-161.

Vanormelingen, L., Gillis, S. (2016): The influence of socio-economic status on mothers' volubility and responsiveness in a monolingual Dutch-speaking sample. *First Language*, 36(2), 140-156.

Varghese, C., Wachen, J. (2016): The determinants of father involvement and connections to children's literacy and language outcomes: Review of the literature. *Marriage & Family Review*, 52(4), 331-359.

Vasilyeva, M., Waterfall, H., Huttenlocher, J. (2008): Emergence of syntax: Commonalities and differences across children. *Developmental science*, 11(1), 84-97.

Vernon-Feagans, L., Garrett-Peters, P., Willoughby, M., Mills-Koonce, R., Family Life Project Key Investigators. (2012): Chaos, poverty, and parenting: Predictors of early language development. *Early childhood research quarterly*, 27(3), 339-351.

Wehberg, S., Vach, W., Bleses, D., Thomsen, P., Madsen, T. O., Basboll, H. (2008):

Girls talk about dolls and boys about cars? Analyses of group and individual variation in Danish children's first words. *First Language*, 28(1), 71–85.

Weisleder, A., Fernald, A. (2013): Talking to Children Matters: Early Language Experience Strengthens Processing and Builds Vocabulary. *Psychological Science*, 24(11), 2143–2152

Whiteside-Mansell, L., Pope, S. K., Bradley, R. H. (1996): Patterns of parenting behavior in young mothers. *Family Relations*, 273-281.